پڕاگماتیك و پەروەردە - فێركردن

پ.ی.د.صباح رشید قادر
زانكۆی راپەڕین
ی.سەرۆكی زانكۆ بۆ كاروباری زانستی و خوێندنی باڵا

م. ی. نه وزاد ئه نوەر عومەر
زانكۆی كۆیە
فەكەڵتی پەروەردە

پێشەكی

ناونیشانی لێكۆڵینەوەكە بریتییە لە (پڕاگماتیك و پەروەردە و فێركردن) شیكردنەوەكانی بواری لێكۆڵینەوەكە دەچنە ئاستی پڕاگماتیكەوە، و بەهۆی ئەوەی پڕاگماتیك لەبنەڕەتدا بۆ پڕكردنەوەی ئەوكایەو كەلێنیە هاتەكایە كەزانستی زمان دەستەوە ستاو بوو لەئاستیدا، ئەمەش بەهۆی ئاڵۆزی بارو بوارەكانی كۆمەڵ بووە . ئاستەكانی ڕۆشنبیری و پەروەردەو كەلتورو... هتد. دەگرێتەوە و شیكردنەوەكەمان دەیخاتە بەرتیشكی لێكۆڵینەوە.

ڕێبازی لێكۆڵینەوەكە

ئەوڕێبازەی لەو لێكۆڵینەوەیەدا دەستەبەر كراوە، بریتییە لە دەستەبەركردنی بنەماكانی شیكردنەوە و وەسف كردنێكی پڕاگماتیكییانە.

گرنگی لێكۆڵینەوەكە

هەوڵێكە بۆ گەیاندنی بابەتە پەروەردەیی و فێركارییەكان. بەدیدێكی پڕاگماتیكی – كۆمەڵایەتیانەوە، بەمەش وەسفی دیاردەكان،كۆمەڵایەتی دەبن و شیكردنەوەو لێكدانەوەكان لەژێر پایەی پڕاگماتیكدا دەبن.

١/ ١) پەروەردە و فێركردن

بێگومان پەروەردەوفێركردن لەكۆمەڵگا مرۆیەكاندا بەیەكێك لەبنەڕەتترین چالاكییەكان دەژمێردرێت، بەردەوامبوونی كۆمەڵگایی مرۆیی بە گواستنەوەی میراتی ئەو كۆمەڵگایە بۆنەوەكانی دواتر بەستراوەتەوە. ئەمرۆ فێركردن بەیەكێك لەنیشانە بنەڕەتییەكانی ئاستی پێشكەوتویی كۆمەڵگاكان دەژمێردرێت. ئەندامانی هەركۆمەڵگەیەك بەپێی دابونەریتی ئەوكۆمەڵگایە پەروەردە دەكرێن، تابتوانن بەپێی ئەو دابونەریتە ڕەفتار بكەن. فێركردن بریتیە لەچۆنیەتی پرۆسەی گواستنەوەی زانست، یاساكان، نەریت و ڕەفتار و لێهاتووییەكانی كۆمەڵگایەك بۆتاكەكان وئەندامە نوێیەكان. پەروەردەش، پڕۆسەی گواستنەوەی میراتی كۆمەڵایەتی وكەلتوری نەوەیەكە بۆنەوەیەكی تر، یاچۆنیەتی بە كۆمەڵایەتی كردنی منداڵان و چۆنیەتی فێركردنی شێوازەكانی كرداری كۆمەڵگای ئەو ناوچەیەیە كەتیای دەژین. (ئەكبەر وەلەدبەگی ٢٠٠٩:١٠٠)

واتاكانی پەروەردە بەقەد فراوانی كۆمەڵگاكان فراوان بوون، بەقەد ژمارەی گەلان زۆربوون، هێندەی جیاوازی بیریاران و قسەكە رانیشی جیاوازن، فرە ڕەنگە بەقەد ڕەنگی ئەو دامەزراوە و سیستەمانەی كە بەرجەستەیی كاری پەروەردەیی دەكەن. ڕیشەی پەروەردە بەقەد بیری مرۆڤایەتی دێرینە، پرۆسەی پەروەردەیی لەگەڵ بوونی مرۆڤ لەسەر زەویدا بوونی هەیە. چیرۆكی ئادەم وحەوا چیرۆكێكی پەروەردەیی فێركارییە، چیرۆكی هابیل

وقابیل چیرۆکێکی پەروەردەییە و پشت بەچاولێکردن ولاسایکردنەوە دەبەستێ. دەبینیین پەروەردە دەبێتە پرۆسەی خۆگونجاندن لەگەڵ ژینگەی دەوروبەر، پرۆسەیەکە کۆنە بە قەد کۆنی مرۆڤ، بە درێژایی ژیانیش بەردەوام دەبێت. لەسالآنی٥٥١- ٤٧٨پ.ز ((کۆنفۆشییۆس))دێت، بیرۆکەوفەلسەفەکانی خۆی پێشکەشدەکات،دەڵێ: ئەوسروشتەی دەوری مرۆڤیداوەخەڵات وبەخششێکی پەروەردگارەو رێکردن لەگەڵ رێساکانیدا پێویستە و دەبێت بەوشێوەیەی خۆی دوایکەوین، بەرێوەبردنی ئەم رێچکەیە پێویستی بە پرۆسەی راهێنان و ئامادەکاری و سازکردن دەبێت. هاوشان لەگەڵ راهێناندا فێرکردن و گەشەکردن، ئەوجا دەگەینە پرۆسەی خۆگونجاندن و بەم پرۆسەیەش تەواو دەبێت. (ئیبراهیم ناصر٢٠١٣:٣٦) لەهزری یۆنانی کۆندا، لەسەرزاری (ئەرستۆتالیس ٣٨٤-٣٢٢پ.ز)دەردەکەوێت کە پرۆسەی فێرکردن پرۆسەی ئامادەکردنی بیر و هزرە، کە پرۆسەیەکی پەرەپێدان وخو پێگرتنە. لەهزری ئیسلامی غەزالی دەبینیین١٠٩٥ - ١١١١ زوتوویەتی: پیشەی فێرکردن شکۆمەندترین پیشەیە، کە بریتیە لەسەرچاوەکەو نزیکی لەپەروەردگار، بۆیە ئەم نزیکبونەوەیەش هەرپرۆسە پەروەردەییەکەیە، کە هزری ئیسلامی خۆی بۆماندودەکات وهەوڵی بۆدەدات. لەسەدەی هەژدەدا (کانت) دەڵێ: پەروەردە پێشخستن و بەرزکردنەوەی سەرجەم شێوەکانی کەمالە، دەکرێت بەمرۆڤ بەرزیکەینەوە. هەروها (جان جاك رۆسۆ) کەلەهەمان چەرخی کانتە دەڵێ: پەروەردە ئامادەکردن و رەخساندنی هەڵە مرۆییەکانە، بۆئەوەی منداڵ گەشەبکات لە روانگەی ئارەزوو ومەبەستەکانیەوە. لەسەدەی نۆزدەدا پەروەردە بەشێوەیەکی زانستی توێژینەوەی لەبارەوەدەکرێت، لەوبارەیەوە نوسراو و دانراو دروستدەبن لەزانکۆکاندا دەوترێنەوەو دەخوێندرێن. (روفاعة الطهطاوي)دەڵێت: پەروەردە بونیاتنانی رەوشتی منداڵە بەشێوەیەك، کۆمەڵگایەکی چاك و سەربەرزی لێدروست بێت، کەتیایدا گەشە بدەین بەخو رەوشتە چاکەکانی تاك و لەگشت خو رەوشتە نەنگەکان پاك بێت وتەواو ببێتە هاوکار لەگەڵ دەوروبەریدا بۆکاری چاکە وخێر.

(دۆرکهایم)پەروەردە بەوشێوەیە دەبینێت، کەپەروەردە پێکهاتووە لەپێکهاتنی کۆمەڵایەتی تاکەکان، ئەم کارەش لەرێگەی ئەو هەوڵانەوە بەرجەستە دەبێت، کەچینە رێنمونی کارەکانی پێشو بەئەنجامیان گەیاندوە بۆئەو چینانەی لەئاستێکی باشی پێگەیشتویی دانەبوون. دۆرکهایم وایدادەنێ کە ئەو مرۆڤەی پەروەردە کاری لەسەردەکات جیاوازە لەومرۆڤەی سروشت بۆمانی دروستکردوە، بەڵکو مرۆڤی پەروەردەکراو مرۆڤێکە کۆمەڵگە چۆنی ویستوە دروستیکردوە.

لەسەدەی بیستدا (جۆن دیوی)بەم شێوەیە پێناسەی پەروەردە دەکات، کۆمەڵێك پرۆسەیە کۆمەڵگە یان هەر گروپێك بچوك بێت یان گەورە دەتوانێت لەرێگەیەوە ئامانج و دەسەڵاتی وەرگیراویان بگوازنەوە، سەرەرای پاراستنی بەشێوەیەکی تایبەت وگەشەدان بەکۆمەڵگە بەبەردەوامی، هەروها چەخت لەوە دەکاتەوە کە پەروەردە گشت ژیان دەگرێتەوە بەهەموو ئەوشتانەشی کەلەخۆی گرتووە، نەك ئامادەکاری بێت بۆ ژیان، چونکە ئامادەکردن لەقالب دانە، بەڵام خودی ژیان بریتیە لە پەروەردە راستەقینەکە.(سەرچاوەی پێشو). بەم شێوەیە دەتوانین بڵێین، پەروەردە کۆی ئەوکردارو کاریگەریانەیە مرۆڤێك لەمرۆڤێکی دیکەدا دروستی دەکات و بەرجەستەی دەکات، زۆربەی جاریش کەسانی پێگەیشتوو لەسەرکەسە بچوکەکان دروستی دەکەن، بەمەبەستی ئامادەکردنی ئەم کەسە بچوکە بەلێهاتویی و توانایی و فرە رەنگ و هاوشان لەگەڵ ئەو ئامانجانەی کە لە گەورەیی وپێگەیشتنیدا بۆی ئامادە دەکرێت.(رونیە اوبیر٢٧:١٩٧٩). پەروەردە پرۆسەیەکی گرینگە بۆ روبەروبونەوەی ژیان و پێداویستیەکانی، رێکخستنی رەفتارە گشتیەکانە لەکۆمەڵگەدا لەپێناو دروستکردنی ژیانێکی گونجاو لەناوکۆمەڵدا، بۆگشت تاکەکانی کۆمەڵگە بوونی زۆر گرینگە، بەڵام گرنگ بونی بۆ مرۆڤ

پارێزگاریکردنــە لەڕەگــەزی مرۆیــی و ئاراســتەکانی و مەبەســتەکانی و ڕێکخســتنی هەســتەکان و گەشــەپێدانی ئارەزوەکان، گوێزانەوەی کەلەپوری کەلتوری بۆی لەگەڵ ئەو شێوازە ڕەفتاریانەی کۆمەڵگە لەلای پەسندە.

(جورج شهر١٨: ١٩٧٢)

ئەرکی پەروەردە لەم خاڵانەی خوارەوەدا دەخەینەڕو:

١ -گواستنەوەی شێوازە ڕەفتاریەکان بۆتاکەکانیان لەوکۆمەڵگە.

٢ -گواستنەوەی کەلەپوری کەلتوری لەنەوەکانی پێشوەوە بۆنەوەکانی دواتر.

٣ -گۆڕانکاریکردن لەکەلەپوری کەلتوریدا، گۆڕینی پێکهاتەکانی سەرەرای لابردنی ئەوشتانەی بۆی سودمەندن.

٤ -پێـدانی ئـەزمونی کۆمەڵایـەتی بەتاکەکـەس، ئەمـەش بریتییـە لەبـەها و بیروبـاوەرو سیسـتەمو دابونـەریتو ڕەفتاری ئەو کۆمەڵگەیەی کەتاکەکان تیایدادەژین.

٥ -ڕۆشنبیرکردنی تـاك بەزانیارییـە هاوچـەرخەکان، کـە بونەتـە شـەپۆڵ و شۆرشـێك بـەڕووی ژیـان و ئـەزمونی کۆمەڵگەکاندا.   (ابراهیم ناصر٢٢ : ١٩٨٩)

٦ – بـەهێزکردنی توانـای گونجـانی تاکـەکان لەگـەڵ بـەها کۆمەڵایەتییـەکان و ئاسـانکردنی پەیوەندییـەکان و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان.

٧ -ئامادەیی تاکەکان بۆهەندێ ڕۆڵی کۆمەڵایەتی چاوەڕوانکراو. (ئەکبەر وەلەدبەگی ١٠٤ : ٢٠٠٩)

١/ ٢) زمانی ڕاڤەکردن

١ -زمانی بەرز(ستاندار،نەتەوایەتی) : ئەو زمانەیە کە لەسنوری وڵاتێکدا لەهەموو بوارەکانی ژیاندابەکاردێت. مەبەست لەبوارەکان فوتابخانەو دادگاو شـەقام ومـاڵ ومزگـەوتو فەرمانگەکانـە، هـەروها سێ ئـەرکی سـەرەکیش دەبینێ کەبریتین لە: (محمد معروف ٣٥٧ : ٢٠١٠)

ا- بەڕێوەبردنی کاروباری بەڕێوەبردن و پەروەردەیی و تەندروستی وکۆمەڵایەتی.

ب- گەشەپێکردنی کەلتوری هاوبەش کەخەڵکی کۆدەکاتەوە.

ت- پتەوکردنی گیانی نیشتمانی و نەتەوایەتی هەستی هاوڵاتییەتی بۆگرێدانی خەڵك بەیەکتریەوە.

ئـەو زمانـە حکومـەت فێـری هـەموو هاونیشـتمانیانی دەکـات، کـە ئەمـەش کـارێکی زۆرگرنگـە. بێگومـان زمـان ناسـنامەی کۆمەڵایەتییـە، یەکێکـە لـەگرینگترین توخمـەکان، کـەکاری یەکخسـتنی ئـەو کۆمەڵگایـە دەکـات، (نایف خرما ٢٢٩:١٩٧٨).حکومەت ئەم زمانە بڵاودەکاتەوە، هەتا ئەگەر هاونیشتمانییان لـە قسـەکردنی ڕۆژانەشـدا بەکاریی نەهێنن، بەڵام لەلایـەن دەوڵەتـەوە گرنگـی زۆری پێـدەدرێت، تاکـەکانی سـەربەو کۆمەڵگـەو زمانـەش وا فێردەکرێن کەڕێز لەو زمانە بگرن بەجوانترین شێوە فێری ببن، چونکە هەر ئـەو زمانەیـە بۆنوسـین و گفتوگـۆ فەرمیەکان بـەکاردەهێنرێت، لەسـەر هـەموو تـاکێکی سـەربەو زمانـە پێویسـتە بـەپاراوی قسـەی پێبکـات و پێـی بنوسێت، لەبەرئـەوەی هـەموو بڵاوکراوەکـان و زانسـت و زانیارییـەکان بەوزمانـە دەبـن. ئەوزمانـە قسـەپێکەرانی هـەموو دیالێکتـەکان لـەژێر سـێبەری خـۆی کۆدەکاتـەوە. بۆنموونـە زمـانی عـەرەبی کـە دانیشـتوانەکەی بەسـەر چەندین وڵاتدا دابـەش بـوون و شـێوازی قسەکردنی ڕۆژانـەیان لەیـەکتری جیایـە، بـەڵام بڵاوکراوەکانیـان و کـارە ئەدەبییـەکانیان و لـەکۆنگرە نێونەتەوەییەکانـدا هـەموویان بەیـەك زمـانی هاوبـەش قسـەدەکەن وهـەموویان تێیدەگەن، بەوجۆرەزمانە دەوترێت زمانی بەرز(ستاندارد).

٢ -زمـانی ئاسـایی (ڕۆژانـە، بەرژەوەنـدی بـەخش، نـزم): ئـەم جـۆرەی زمـان لەلایـەن زۆرینـەی خەڵکـەوە قسـەی پێـدەکرێت، کەبریتیـە لەبـەکارهێنانی زمـان بۆپەیوەنـدیکردن و جێبـەجێکردنی کاروبـاری ڕۆژانـە لەڕێگـەی

دەربڕاوە زمانیەكانەوە لەشێوەی نوسین و ئاخاوتن لە هەڵوێستە جیاجیاكاندا. ئەو شێوازە زمانییەیی كە بۆمامەڵەكردن و كڕین وفرۆشتن و قسەكردنی نێوان هاوڕێیان و ئەندامانی یەك خێزان و كرێكارو خاوەن كارو پزیشك و...هتد. هەریەك لەو بەكارهێنانەی زمان بەپێی مەبەستی دیاریكراو، هەڵوێستی ئاخێوەران و ئەو سیاقەی ئاخاوتنەكانی تیادا بەكاردێت و پلەوپایەی بەشداربوانی ئاخاوتن وئەو بابەتەی لەبارەیەوە دەدوێن جیاواز دەبێ. (بێری یاسین ١٦ : ٢٠١٢) كاتێك مامۆستا وانە دەڵێتەوە بەزمانی ئاسایی دەدوێت و قسەدەكات بابەتەكە ڕاڤەدەكات، زۆربەی كات هەر بەزمانە ئاساییەكە قسەدەكات، ئەگەر بەبەردەوامی بەزمانە بەرزەكە بابەتەكە بڵێتەوە ئەوا خوێندكارەكان بەباشی لەوانەكە تێناگەن، بۆیە مامۆستا بەزمانە ئاساییەكە بابەتەكەیان پێدەڵێت. زمانەكەش بەپێی ئەوسیاقەی كەتیایدا بەكاردێت چەند شێوازێك وەردەگرێت، وەك ئەو ئاخاوتنەی كە لەنێوان ئەوكەسانەی لەپلەو پایەو ئاستی ڕۆشنبیری وكۆمەڵایەتیدا وەكیەكبن، ئەوا ئاخاوتنەكە شێوازی نافەرمی دەبێت و بەزمانە ئاساییەكە دەبێت. هەروها شێوازی گشتی و تایبەتی، شێوازی تایبەتی لەنێوان هاوڕێیان و ئەندامانی خێزاندا دەبێت، بەڵام لەشێوازە گشتییەكە باسی هەموو شتێك ناكرێت و زیاتریش زمانە بەرزەكە بەكاردەهێنرێت، هەروها بەگوێرەی پەیوەندی بەشداربوان ئاخاوتنی ڕۆژانە بۆ ئاخاوتنی بەندو ئازاد جیادەكرێتەوە، ئاخاوتنی بەند لەنێوان ئەو كەسانە ئەنجام دەدرێت، كەپەیوەندیەكی ڕاستەوخۆیان بەبابەتی گفتوگۆوە هەیە، لەدەوروبەرێك كەتەنها ئاخێوەرانی پەیوەندیدار بەئاخاوتنەوە ئامادە دەبن، بەڵام لەئاخاوتنی ئازاددا جگەلە ئاخێوەران كەسانی تریش گوێ بیستی ئاخاوتنەكە دەبن. مامۆستا لەكاتی وانە وتنەوەدا بەزمانی ئاسایی قسەدەكات و بابەتەكە ڕاڤەدەكات، ئەگەر بەزمانی بەرز وانەكە بڵێتەوە دەبێت پابەندی هەموو دەستورو یاسا ڕێزمانیەكان ببێت و ڕەچاوی بنەماكانی هاریكاری بكات و نەیان بەزێنێ، ئەمەش هەندێكجار دەبێتە هۆی درێژدادڕی و بێزاركردنی خوێندكاران و تێنەگەیشتنیان لە وانەكە. بەڵام لەزمانە ئاساییەكە بنەماكانی هاریكاری دەبەزێنریت و خوێندكارەكانیش هەست بەو بەزاندنە دەكەن، ئەو بەزاندنە دەبێتە هۆی سەرنج ڕاكێشانی خوێندكاران و تێگەیشتنیان لەبابەتەكە. بۆنموونە مامۆستا لەقسەكانیدا زۆر كەرەسەی ڕستە دەكرتێنێت، گوێنادات بەڕیزبوونی كەرەسەكانی ڕستە بەپێی زمانە ستاندارەكە. مامۆستاكاتێك داوا لە خوێندكارێك دەكات هەستێت بۆسەر تەختەكە، ئەگەر بەزمانی بەرز قسەبكات دەڵێت:

- فلان تۆ هەستە بۆسەر تەختەكە .

بەڵام ئەگەر بەزمانە ئاساییەكە قسەبكات دەڵێت:

- ها هەستە .

هەروها لەكاتی پرسیاركردن بەزمانی بەرز قسەبكات دەڵێت:

-كێ وەڵامی ئەم پرسیارە دەزانێت؟ با دەست بەرز بكاتەوە و وەڵامم بداتەوە.

بەڵام كاتێك بەزمانی ئاسایی قسەبكات دەڵێت:

-كێ دەزانێت ....

٣/١) پەیوەندی و بەستنەوەی زمانی پەروەردە و فێركردن بە دەوروبەرەوە

ڕۆڵی پەروەردە و فێركردن ئەوەیە، كە هەوڵبدرێت لەڕێگەی شێواز و ڕێگاكانی وانەگوتنەوە و پرۆگرام و ئامرازەكانی ترەوە گۆڕانكاری لە ڕەفتاری خوێندكاردا بكات. فێربوون تەنها گۆڕانكاری لەڕەفتاری مرۆڤ نییە فێری شتی نوێ ببێت، بەڵكو بریتیشە لە چاكسازی و دەستكاریكردنی خو و ڕەفتارو بیركردنەوە و هەڵچونە كۆنەكانیان و گۆڕانكاریكردن تیایاندا، ئەم گۆڕانكاری و چاكسازییە لەڕێگەی (دەرخ) لەبەركردن و پڕكردنی

مێشکی فێرخوازەوە نابێت، بەڵکو دەبێت فێرخواز تێبگات و بتوانێت لەژیانی لۆجیکیدا پراکتیزەیان بکات و دووبارە شیتەڵ و پێکەوە گرێیانبدات. زاناو پەروەردەکاران لەناو خۆیاندا کۆك نیین و چەندەها پێناسەیان بۆفێربون کردوە، ئەمەش چەند پێناسەیەکی فێربونە:

١ -فێربون بریتیە لە گۆڕانکاریکردن لە ڕەفتارەکان ئەویش لەڕێگەی شارەزایی و ڕاهێنانەوە دەبێت و بەردەوامیش لەخۆدەگرێت، واتە تاك لەهەوڵ وکۆششدا دەبێت تادەگاتە هێنانەدی حەزو ئارەزو و ئامانجەکانی.

٢ -فێربون بریتیە لە چاکسازی و باشبونی بەردەوامی ڕەفتار، کە دەتوانرێت لەڕێگەی سەرنجدانەوە ئەو چاکسازی و باشبونە هەستپێبکرێت، ئەویش بەهەستپێکردنی ئەوگۆڕانکاریانەی کە لەئەنجامی فێربونەوە ڕودەدەن.

٣ -فێربون بریتیە لە هەموو ئەو گۆڕانکارییەی کەلەئەنجامی وروژێنەرو چالاکییە جۆراو جۆرەکانەوە ڕودەدەن. (کريم شريف ١٧ : ٢٠٠٨)

پەیوەندیەکی بەهێز لەنێوان فێربون و شێوازی ڕێگاکانی وانەگوتنەوەدا هەیە. هەندێك ڕێگاو شێواز باشتر و خێراتر دەبنەهۆی فێربون وخوێندکار زیاتر سودیان لێ وەردەگرێت. هەندێکجار واباشترە خوێندکار لەبەشەوە بۆگشت فێربکەین، بەڵام هەندێکجار واباشترە لە گشتەوە بۆ بەش خوێندکار فێربکەین. هەندێکجاریش واباشترە مامۆستا وانەکە ڕاڤەبکات و بیخاتە ڕوو، یان لەڕێگای گفتوگۆ و گروپەوە یان لەڕێگای تاقیگەوە فێردەبێت... مامۆستا پێویستە شارەزایی پێویستی لەشێواز و ڕێگاکانی وانەگوتنەوە داهەبێت، بۆئەوەی خوێندکار بەباشترین شێوە فێربکات. بەکارهێنانی کەرەستە و ئامرازەکانی ڕونکردنەوە سودی زۆریان هەیە و خوێندکار باشتر فێردەبێت، کاتێك مامۆستا تەنها قسەدەکات، ئەوا خوێندکار تەنها هەستەوەری بیستنی بەکاردەهێنێ، بەڵام ئەگەر قسەیکردو وێنەیەکیشی پیشانی خوێندکاردا، ئەوکاتە فێرخواز گوێ و چاویشی بەکاردەهێنێ و زیاتر لەبابەتەکە تێدەگات. هەروها ئەگەر بۆنی شتەکەشیکرد یان دەستی لێدا یان تامیکرد، ئەوا هەستەوەرەکانی تریشی بەشداری لە فێربون و تێگەیشتنی بابەتەکەدا دەکەن و باشتر فێردەبن. (ابراهيم ناصر ٤٢ : ٢٠١٣)

ئەوبنەما دەرونیانەی گرنگی بەپەروەردە دەدەن :

١ -زانین و ئاشنایی دەربارەی سروشتی فێرکراو: واتە ئاشنایی لەگەڵ تاکەکەس و پێویستیەکانیدا، زانینی پێکهاتەو تواناکانی و ئارەزوەکانی و ڕەفتاری و بیرتیژی و ئەو پرۆسانەی بەکاریدەهێنێ بۆ فێرکردن وەك، ئاگاهی، دركکردن، بیرهاتنەوە، واتە ئاشنابوون بەکەسی فێرخواز لەو ڕوانگەیەوە کە دروستکراوێکی مرۆییە.

٢ -زانینی سروشتی فێرکردن: واتەشارەزابوون لەژینگەی دەوری فێرکراو، بە هەموولایەنە کۆمەڵایەتیەوەکانەوە.

٣ -بنەمافێرکارییەکانی پەروەردە: فێرکردن ئەوهەوڵەیە کەمامۆستا دەیدات بۆهاوکاری ودەستگیرۆیی کەسێکی دیکە، کە فێرکراوە بۆ پێدانی ئەزمونێکی دیاریکراو بەو خوێندکارە، پرۆسەی فێرکردن بریتیە، لەپرۆسەی جوڵاندن و وروژاندنی هێزی مامۆستا لەلایەنی هزری و چالاکی یەوە، ئامادەکردنی بارودۆخێکی گونجاوە بۆئەوەی خوێندکار بتوانێ فێربێت.

پرۆسەی فێرکردنیش بەم سێ تەوەرە بەڕێوە دەچێت:

ا- مامۆستا: یان ڕێنوێنیکەر، پرۆسەی فێرکردن و ئامادەکردن و ڕێنوێنیکردن بەڕێوە دەبات.

ب- فێرخواز- خوێندکار- قوتابی: بریتیە لەکەسیەتی خوێندکار، کە دەیەوێت فێرببێت.

ت- بابەت: بابەتێکی فێرکاری ویستراو و بڕیار لەسەر دراوە، بەئەلقەی پەیوەندی نێوان مامۆستاو قوتابی دادەنرێت. (ابراهیم ناصر ٢٢ : ١٩٨٩)

فێرکردن پرۆسەیەکی گرنگ و بەبایەخە بۆ پەروەردەکردن، ئەگەر پەروەردە واتای بەئەگاهێنانەوەی هێزە نوستوەکانی دەرونی تاك بێت، بێگومان ئەم بەئاگاهێنانەوەیە لەرێگەی پەروەردەوە دەکرێت. قوتابخانە وەك دامەزراوەیەکی فێرکاری رۆڵی سەرەکی هەبێ لەپرۆسەی پەرەوردە و فێرکردن و هاوکاریکردنی تاکەکان بۆ گونجانیان لەگەڵ ژینگەکەیاندا لەگەڵ ئەوژیانەی دەوری گرتوون، هەروها ئامادەیان بۆ بەدەسهێنانی بژێویان. بۆمەبەستی لێکدانەوەی پرۆسەی فێربوون سود لەیاساکانی درکپێکردنی جەشتاڵتیەکان وەردەگرین (فاچل محسن ٢٨٦: ١٩٩١)کە بریتین لە:

١ -یاسای رێکخستن: بەپێی ئەم یاسایە گشتەکان(الکل)گەورەترن لەبەشەکان (الاجزاء)و یەکەم جاریش مرۆڤ درك بەگشتەکان دەکات، واتە دیاردەکە بەگشتی و دواتر گرینگی بەبەشەکان دەدات، بەپێی ئەم یاسایە، ئەوکاتە فێربوون ڕودەدات، کە ئەوباردۆخەی گرفت و کێشەکەی تێدایە بەباشی رێکخرابێت و سەرجەم بەش و ڕەگەزو هۆ و ئامانجەکانی تێدا ڕوون و ئاشکرابێت، بۆئەوەی مرۆڤەکان لەرێگەی تیژبینییەوە هەموو بەشەکان و ڕەگەزو هۆ وئامانجەکان بەیەکەوە گرێبدات و چارەسەری گرفتەکە بکات.

٢ -یاسای شێوە لەسەر زەمینە: ئەم یاسایە بڕبڕەی پشتی پرۆسەی درکپێکردنە، لەبەرئەوەی بواری درکپێکردنی هەر دیاردەیەك لە دوو بەش پێکدێت، بەشی یەکەم، بریتیە لەشێوە کە گرینگترین بەشی دیاردەکەیە و دەبێت بەسەنتەری وریایی و بەئاگایی، بەشی دوەمیش، بریتیە لەزەمینە، کەسەرجەم پاش زەمینە دواوەی شێوەکەیە و بەبێ ئەم زەمینەیە شێوەکە بەهای نابێت. بۆنموونە ئەگەر سەیری ئاسمان بکەین ئەستێرەکان دەبن بەشێوە و ئاسمانیش زەمینە، تابلۆی سەر دیوارێك شێوە و دیوارەکەش زەمینە یان وشەو ڕستەکان شێوە و کاغەزیش زەمینە.

٣- یاسای نزیکی: مرۆڤ کاتێك سەیری چەند دیاردەو شێوەیەك دەکات، ئەوا ئەوشت و دیاردانەی کەلەیەکەوەنزیکن پێش دورەکان خۆیان بەسەر درکپێکردنی مرۆڤدا دەسەپێنن، واتە یەکەم جار درك بەنزیکەکان دەکەین. بۆنموونە کاتێك سەیری ئەم هێڵانەی خوارەوە دەکەین، ئەوا یەکەم جار هاوتەریبە نزیکەکان درك پێدەکەین (ا ، ب)نەك(ب ، ج).

ا ب ج د

٤ -یاسای لێکچون: بەپێی ئەم یاسایە هەرکەسێ ئەگەر سەیری دیاردە و شێوەو کۆمەڵێك ڕەگەزو بەش بکات، ئەوا یەکەم جار ئەودیاردە و شتانە دەبینێت، کەوەکیەکن. بۆنموونە ئەگەر سەیری ئەم شێوانەی خوارەوە بکەین ئەوا بازنەکان بەیەکەوەو چوارگۆشەکانیش بەیەکەوە دەبینین.

واتە ئەو شتانەی لەیەك دەچن خۆیان دەسەپێنن بەسەر هەستەوەرەکانمان پێش ئەوشتانەی کەلەیەك ناچن. کەواتە بۆئەوەی خوێندکار بەباشی فێربێت دەبێت بابەتەکە رێکبخرێت و دیاردەو شتە وەك یەك و لێکچووەکان بەخوێندکار بدرێت، نەوەك بەشێوەی پچڕپچڕ.

٥ -یاسای بەردەوامی: حەزو ئارەزو ئیرادەیەك لەلای تاك هەیە، کە هێڵی ڕاست بەبەردەوامی وەك هێڵی ڕاست ببینێ نەك وەك خاڵی یەك لەدوای یەك، هەروها بازنەش وەك بازنە نەك هێڵی چەماوە وخاڵی یەك لەدوای یەك، هەروها یادگاری و ڕوداوە دڵتەزێنە ناخۆشەکان و یادگاری و ڕوداوە خۆشەکان هەمان بەردەوامی وەردەگرن و مرۆڤ دوای بەسەر چونی ماوەیەکی زۆریش هەر یادیان دەکاتەوەو لەبیرناچنەوە.

بەبڕوای (لیڤین) ژینگە بریتیە لەسەرجەم ئەوشتانەی کە لە چوار دەورمانن و کاریگەرییان لەسەرمان هەیە، واتە مەرج نییە شتەکە یان ڕوداوەکە لەنزێك و چواردەوری ئێمە بێت، بەڵکو دەبێت کاریگەری لەسەرمان هەبێت. بەبۆچوونی لیڤین دووجۆر ژینگە هەیەکە بریتین لە :

١ -ژینگەی فیزیکی: بریتیە لەسەرجەم ئەو کەلوپەلو وروژێنەرو دەنگو وێنەو بۆن وئەوشتانەی کە لەژیاندا هەن (خانو، فوتابخانە، ناوپۆل، مرۆڤ، ئاژەڵ، ڕوەك، دەرگاکان...هتد) . لەوانەیە لەکاتێکی دیاریکراودا کاریگەریان لەسەرمان هەبێت.

٢ -ژینگەی دەرونی: بریتیە لە ڕوداو و شتەکانی چواردەورمان و کاریگەریان لەسەر کەسایەتی و باریدەرونیمان هەیە، واتەدەوروبەری دەرونی گرنگە بۆمرۆڤ ، لەبەرئەوەی لەسەرجەم گۆڕانکاری و ڕوداو و ورووژێنەرەکانی ئەو ژینگەیە کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر باری دەرونی و چارەنوسی مرۆڤ هەیە.   (کریم شریف ١٢٤ : ٢٠٠٨)

١/ ٤) نزیککردنەوەی زمانی پەروەردە – فێرکردن لەدەوروبەری خوێندکارەوە

سەرەتا بەپێویستی دەزانین باس لەتیۆرەکەی برۆنەر بکەین بۆفێربوون، کە دەڵێت(ئامانجی سەرەکی فێربوون بریتیە لە باشکردن و زیادکردنی تێگەیشتنی مرۆڤ بۆ بنیادو پێکهاتەی دیاردەو شتەکان، کاتێك خوێندکار سەرقاڵی دیاردەو شتێك دەبێت، ئامانجی سەرەکی بریتی دەبێ لە تێگەیشتنی گشتی و سەرتاسەری بۆئەو دیاردەو شتە و بینینی، کە بونیادێکی پێکەوە گرێدراو ولێك نەپچراوە، سەرەرای دروستکردنی بونیادێکی مەعریفی لەمێشکدا بۆ ئەو شت و دیاردەیە و بەستنەوەی بەزانیاری و شارەزایەکانی تری کە لەکۆئەندامی یادکردنەوەیدا هەڵگیراوە. برۆنەر لەتیۆرەیەکەیدا گرینگی زۆر بەمامۆستا دەدات و داوای لێدەکات، کە لە ناوپۆلدا هەوڵی دابینکردنی کەش و هەوای گونجاو بدات بۆئەوەی خوێندکار سودیان لێوەرگرێت و لەلایەنی مەعریفی و عەقڵیەوە گەشەبکات. (کریم شریف ٢٠٠٨:١٦٧) . هەربۆیە تیۆرەکەی خۆی ناوناوە تیۆری وانە گوتنەوە و فێرکردن. برۆنەر گرینگی زۆری بەژینگەو رۆڵی لە پرۆسەی فێربووندداوە، بەبڕوای ئەو ژینگەو شارەزایی و وروژێنەرەکانی جیهانی دەرەوە بەرپرسیارن لەگەشەکردنی مەعریفی تاکو دروستکردنی بونیادی عقلی لەمێشك دەربارەی دیاردەو ڕوداوەکانی جیهانی دەرەوە. واتە کاتێك ژینگە وجیهانی دەرەوە دەوڵەمەند بێت و لەسەر بنەمای زانستی و سایکۆلۆژی دروست بەمندال دەدرێت، ئەوا بونیادی عەقڵی و پێکهاتەی مەعریفی تاك زیاترو باشتر دەبێت. بەبۆچونی برۆنەر خوێندکار سێ ڕێگای لەبەردەمدایەو دەتوانێت لەڕێگەیانەوە فێری بابەتەکە ببێت و لێی تێبگات، مامۆستاش ڕەچاوی هەرسێکیان بکات. ڕێگاکانیش بریتین لە:

١ -ڕێگای نواندن وکارکردن : واتەگواستنەوەو پێشکەشکردنی زانیاری وبابەتەکە لەڕێگەی کردارو کارکردن و چالاکیەوە نەك قسەکردن و هێما.

٢-ڕێگای هێما و وێنە: لەم قۆناغەدا خوێندکار لەڕێگەی وێنەو نیگارو هێماکانەوە فێردەبێت و پێویستە مامۆستا ئاگاداربێت.

٣ -ڕێگای هێماو قسەکردن: لەم قۆناغەدا لەتوانای فێرخوازدا هەیە کەلەڕێگای هێماو قسەکردن و زمانەوە تێبگات و زانیاری و بابەتەکان بۆ وشەو هێما بگۆڕێ .

دەوروبەر یەکێکە لەستراتیژیەتەکانی فێرکردنی مەعریفی یارمەتی وەبیرهاتنەوە دەدات هەندێ لایەنی دیاریکراو لە دەوروبەری ماددیدا هەن، کەتیایدا فێربونی لێ بەدیدێت، جگە لەو زانیاریانەی دەبنە بەشێکی تۆڕەکان و ئەو نەخشە معریفیانەی کەلەلای تاکدا پێکهاتون. کاتێ دواتر هەوڵی بەیادهێنانەوەی زانیاریەکان

دەدرێ بەیاد هاتنەوەکە کردەیەکی زۆر ئاسان دەبێت، ئەگەر دەوروبەرەکی هاوشێوەی ئەودەوروبەرە ڕەسەنە بێت، کە فێربونەکەی تیادا بەدیهاتوە. (عبدالرحمن و یوسف ٢٧٦ : ٢٠١٣)

بۆ بەبیرهاتنەوەی ئەو زانیاریانەی کە فێری بووین دەبێت ڕەچاوی ئەم خاڵانە بکەین:

١ -دەکرێ زانیاری بەپێی چەند وێنەیەکی هەستی و جوڵەیی و بۆنکردن و بیستن و چاوییەوە یان چەند وێنەیەك بەیەکەوە هەڵبگرین.

٢ -کاتێ خوێندکار بەپێی یەکێك لە وێنەکانەوە هەوڵ و کۆششێکی ئەندێشەیی لەپێناو ڕێکخستنی شارەزاییەك دەدات، ئەمە یارمەتی دەدات لەماوەیەکی کورتدا بەشێوەیەکی گونجاو بەبیری بێتەوە.

٣ -زیاترکردنی کاری ئەندێشەیی بەئامانجی ڕێکخستنی شارەزایی بەپێی هەستپێکراوەکانی هەستی، جائەگەر هەستپێکراوی چیرۆکیبن یان پۆلێنکاری یارمەتیدەری وەبیرهاتنەوە دەبێت لەکاتێکی گونجاودا.

٤ -دانانی شارەزاییەکە لەسەرشێوەی نەغمەدارکردن یارمەتی هێنانەوەو بە بیرهاتنەوە دەدات.

٥ -دانان و ڕێکخستنی شارەزاییەکان لەسەر شێوەی چەند تۆڕێکی چەمکی یان نەخشەکاری مەعریفییەوە، دۆزینەوەی پەیوەندی نێوان چەمکە نوێنەرەکان شارەزایی ئاساندەکات.

٦ -کردەی بەهێماکردنی دوانەیی، کە بریتیە لەعەمبارکردنی شارەزاییەکان بەشێوەیەکی بینراو واچەیی لەلایەن فێرخوازەوە. واتە بەوێنە و فۆتۆ ڕستە و وشەکە تیایدا فێرخواز ئەو شارەزاییانە بەیاد دەهێنێتەوە، کاتێ شێوە و قەبارە و وێنەیەکی بیر دێتەوە دواتر بەشێوەی واچەیی وەسفی دەکات.

٧ -کەڵەکەکردنی شتو بابەتە دووردرێژەکان بەسەرئەو شارەزاییەی پێشکەش بەفێرخوازان دەکرێت تیایدا زانیارییە عەمبارکراوەکان بە زانیارییە نوێیەکان دەبەسترێنەوە و دەبێتە هۆی بەبیرهاتنەوەیان و وایان لێدەکات زیاتر بەرپەرچی لەبیرچونەوە بدەنەوە.

٨ -دانانی شارەزاییەکان لەمیانی دەوروبەرە باوەکانی خوێندکار یارمەتیدەریەتی بۆ بەبیرهاتنەوەیان و بەکارهێنانیان و گواستنەوەیان بۆ هەڵوێستی نوێ. (سەرچاوەی پێشو)

مەبەست لەنزیککردنەوەی زمانی پەروەردە و فێرکردن لەدەوروبەری خوێندکار ئەوەیە ،کە مامۆستا هەوڵبدات ئەو زانست و زانیاریەی کە مەبەستیەتی فێری خوێندکارانی بکات، دەبێت، بێت شتێك یان دیاردەیەك لە دەوروبەری خوێندکار بدۆزێتەوە کە خوێندکارەکە حەز بەو شتەبکات و بەجوانی بیناسێ، هەروها ئەوشتە یان دیاردەیە لەگەڵ ئەو زانیارییەی مامۆستا لەیەکتری بچن و پەیوەندیەك هەبێت لەنێوانیاندا. بەم نموونانە ئەمە ڕووندەکەینەوە. بۆنموونە: کاتێك مامۆستا دەیەوێت پیتی (ن، ت، پ، ی، ێ)فێری خوێندکارەکانی بکات، مامۆستا دێت شتێك لەدەوروبەری خوێندکارەکە دەبینێتەوە، کەهەموو خوێندکارەکان پێی ئاشنان و لەمێشکیاندا هەڵگیراوەو هەرکاتێك بیانەوێت دەیهێننەوە بەرچاویان، مامۆستاکە دێت باسی خواردنی کفتەیان بۆدەکات، کەهەموو خوێندکارەکان بەم خواردنە ئاشنان و خواردویانە، لەسەرەتا پێیان دەڵێت ئەم پیتی (ن) وەك ئەوە وایە کەدایکت کفتەیەکت لەناو قاپێك بۆدابنێت، پیتەکە بە قاپێك کفتەیەکی تێدابێت دەچوێنێت. پیتی(ت)بە قاپێك دوو کفتەی تێدابێت وپیتی(پ) قاپێك سێ کفتەی تێدابێت. بەمجۆرە نزیککردنەوەکە و لێکچواندنەکە بۆخوێندکارەکان دەکات. مامۆستا کاتێك کە خوێندکارەکانی بەم جۆرە فێردەکات، واتە نزیککرنەوەی زمانە پەروەردەییەکە لەدەوروبەری خوێندکارەکان، هەرکاتێك داوا لە خوێندکارەکان کرا پیتی(ن، ت، پ) چۆنە و چۆن دەیناسنەوە، ئەوا یەکسەر خوێندکارەکان قاپ وکفتەیان بەبیردێتەوە پیتەکانی پێدەناسنەوە. یان لەفێرکردنی پیتی(یی، ی)وچۆنیەتی لێك جیاکردنەوەیان، مامۆستا (ی)کۆتایی بەمراوی دەچوێنێ،کەئەم پیتە وەك مراوی

وایە،چونکە خوێندکارەکان مراوییان دیووە دەزانن چۆنە، هەرکاتێك باس لەیای كۆتایی کرا ئەوا بەمراوی بەبیریان دێتەوە، هەروها پیتی یای سەرتاو ناوەڕاست بەوەدەناسن کە دوکفتەکە لەناو قاپەکە نیین،بەڵکو لەبن قاپەکەن. بەمجۆرە بۆپیتەکان دیاردەیەکی نزیك لەخۆیان وئاشنا بەخوێندکاران دەدۆزینەوە، هەرکە خوێندکارەکان دیاردەکەیان بەبیر هاتەوە پیتەکان دەناسنەوە. هەروها لەفێرکردنی وانەی بیرکاریدا مامۆستا کاتێك بیەوێت خوێندکارەکان فێری کەرت و کۆکردنەوەو کەمکردنەوەو دابەشکردن بکات،ئەوا دەبێت یەکەم جار هەڵدەستێت بەنزیککردنەوەی زمانی بیرکاری لە دەوروبەری خوێندکار، بۆنموونە کاتێك خوێندکاران فێری کەرت دەکات، کێکێکی گەورە دەهێنێت و دەیکات بەچەند پارچەیەکەوە داوا لەخوێندکارێك دەکات پارچەیەکی لێبخوات، ئینجا ئەڵێت کێکەکە چەندی لێخوراوە، پێی ئەڵێن لەپێنج پارچە پارچەیەکی لێخوراوە، مامۆستاکەش دەڵێت واتە یەك لەسەر پێنجی خوراوە، یەکێکی ترهەڵدەستێ ئەویش بەهەمان شێوە پارچەیەکی لێدەخوات، مامۆستاکە ئەم جارەشیان دەپرسێت، ئێستا چەندی خوراوە، لەوەڵامدا دەڵێن دوو پارچە، واتە دوو لەسەر پێنجی لێخوراوە، بەم شێوەیە فێری کەرت و کۆکردنەوە و کەمکردنەوە و دابەشکردنیان دەکات، بۆ کۆکردنەوەش هەریەکەو سێوێکیان دەداتێ پێیان دەڵێت هەمووتان وەرن لەناو ئەم سەبەتەیەی دانێن، ئینجا دەڵێت هەمووی بووبە چەند سێو، بەم شێوەیە مامۆستا دەبێت خوێندکارەکانی فێربکات، بۆئەوەی ئەم بابەتەی کەفێری دەبن لەبیریان نەچێتەوەو لە کاری لەبەرکردن ودەرخکردن دور بکەونەوە.

١/ ٥) تێکەڵکردنی زمانی پەروەردە – فێرکردن بەکەلتوری نەتەوە

پەروەردەی کۆمەڵایەتی، پرۆسەیەکە لەمیانەیەوە تاك فێری ئەوە دەبێت چۆن بۆ لەخۆدا بەرچەستەکردن پێوەرو بەهاکانی کۆمەڵگا لەلایەك و فێربونی چۆنیەتی گێڕانی ڕۆڵە کۆمەڵایەتیەکانی وەك(باوك، دایك، کوڕ، برا،ڕاستگۆ، هاوڵاتی، خوشك، خزم،...هتد)ببێتە ئەندامی کۆمەڵگە، چونکە بەهۆیەوە کەلتور لەنەوەیەکەوە بۆنەوەیەکی تر دەگوێزرێتەوە ڕێگەیەکیشە بۆدروستکردنی تاك لەمنداڵیەوە تادەگەنە ئەو ئاستەی دەتوانن لەکۆمەڵگەیەکی خاوەن کەلتوردا بژین و فێرکردنی زمان و ئاین و هونەر و داب و نەریت و زانیاری و بەهرەکانیش لەلایەن دایك و باوك و خوێندنگەیشەوە بەتاکەکان، هەردەکەوێتە چوارچێوەی ئەوپەروەردە کردنەوە. (سمیر ئیبراهیم ١٧٣ : ٢٠١١). چەسپاندنی بەهاو پێوەرو دیدە کۆمەڵایەتیەکان و کەلەپوری کۆمەڵگە، واتە سیستەمی ئەو بەها کەلتوریانەی لەرەفتارو هەڵسوکەوتیاندا وێنای تاکەکانی کۆمەڵگە دەکات، لەمیانەی کردەکانی پەروەردەکردنی کۆمەڵایەتی خێزانیی و شێوەکانی تری پەیوەندیی و گەیاندنیی بە دامودەزگاکانی فێرکردنەوە بەرێوەدەچن. کەواتە پەروەردەکردن، ئەو پرۆسە کۆمەڵایەتیەیە کە بەهۆیەوە جۆرو شێوەکانی کەسێتی ونەریتە کەلتوریەکان لەباب وباپیرانەوە بۆنەوەکان دەگوێزینەوە.

(غی رۆشێ)ی کۆمەڵناسی کەنەدی، پەروەردەکردنی کۆمەڵایەتی بەوەپێناسەدەکات کەبریتە: (لەو ڕەوتەی بەهۆیەوە تاك فێری شت دەبێت و بەدرێژایی ژیانیشی لەناخیدا ڕەگەزە کۆمەڵایەتی/کەلتورییە باوەکانی دەوربەری لەبونیادی کەسیەتیدا بەکاریگەری ئەزمون وفاکتەرە کۆمەڵایەتییە ماناو مەبەستدارەکان ئاوێتە بەیەك دەکات، لەوێشەوە ئەوتاکە دەتوانێت لەوژینگە کۆمەڵایەتیەدا خۆی بگونجێنێت کەتیایدادەژیت). (غی روشیە ٢٣٧:٢٠٠٢). ئەم پێناسەیە سێ کردەی کۆمەڵایەتی بنچینەیی لەخۆدەگرێت کەلەڕووی کۆمەڵایەتییەوە دەبنە هۆکاری پێکهاتنی کەسیەتیەکی تەباو گونجاو.

١ -کردەی وەرگرتنی کەلتور: کەتاك زانیاری و مەعریفە و نموونە، و مۆدیل و بەهاو هێما کۆمەڵایەتییەکانی ئەو کۆمەڵگەو ژینگە کۆمەڵایەتییە وەردەگرێت کەتیایدا دەژی، ئەوەی کەزمانی پێکەوەبوون و بەردەوامی تاك لەگەڵ کۆمەڵگەکەی و ئامرازەکانی ئاوێتەبوونی بە کۆمەڵگە پێکدەهێنێت.

٢ -کردەی تەواوکردنی کەلتور لە کەسێتیدا: کەرەگەزەکانی کۆمەڵگە و کەلتور لەهەر کەسێکدا تەواودەبێت و دەبێتە کەسێتی تاك، بەهۆی ئەوتەواو کاریەشەوە دواجار تاك زۆربەکەمی هەست بەقورسایی میکانیزمەکانی بەرزەفتکردنی کۆمەڵایەتی ناکات.

٣ -دەرەنجامی هەردوو کردەکەی پێشوتر: دەبێتەهۆی گونجانی کەسەکە لەگەڵ ژینگە کۆمەڵایەتییە کەیدا،واتە کە خۆکردانە بەسۆزی خۆی بەشداری کەسانی تری کۆمەڵگە دەکات و لەهیواو پێداویستی و چالاکی و سەلیقەکانیاندا هاوبەشی دەبێت و هەستکردن بەشوناسی خۆیمان لێوەردەگرێت.

کەلتور، بریتیە لە کەلەپورێکی کەڵەکەبو لە داب ونەریت و سیستەمە هونەرییەکان، پیشە جۆراوجۆرەکان، و هەموو ئەو ماددی ونامادديانەی کە مرۆڤ دروستی کردوە، لەگەڵ سەرجەم شێوازەکانی پاراستنی مانەوەدا، کە مرۆڤ دۆزیویەتییەوە یان خواستویەتی و وەریگرتوە یان خۆی دۆزیویەتییەوە. بەومانایەیی کەئەندامێکە لەو کۆمەڵگەدادەژی ولەناویانداو باوەڕیان پێیەتی وپاڵپشت وپارێزگاری ئەوکەلەپورە دەکەن.(ئیبراهیم ناصر٢٠١٣:٢٩) وشەی کەلتور ئاماژەدانە بەو شتانەی کە کۆمەڵگە و تاکەکان خۆیان بەدەستی خۆیان دروستیانکردووە، کە خۆی لە/بیرۆکەو، پەندو، بەهاکان و، بیروباوەرو، لێهاتویی و، ڕێگای بیرکردنەوە، نەریت، ئامرازەکانی بەرهەمهێنان و پێشکەوتن،ئ ەومۆسیقایەی دەیژەنن، ئەوسیستەمە خێزانییەیی کەلەسەری دەرۆن، واتای هەق و پێویست لەناویاندا، ئامرازەکانی گواستنەوە، پەیوەندیکردن، ئەو پاڵەوانانەی کە ڕێزی لێدەگرن، بەشێکی تریش لە شتەکان ئەوانەی کەمرۆڤ دروستیکردوون بۆئەوەی ببنە بنەمایەك بۆ گردبونەوەی تاکەکانی کۆمەڵگەیەك لەدەوری بەرژەوەندیەکانیان پێکەوە ببەستێتەوە. لێرەدا پەیوەندیەکی گەورە لە نێوان پەروەردە و کەلتوردا بەدەردەکەوێت، بەوەی لەبابەتی پەروەردەدا کەلتور بریتیە لە کەلەپوری کەلتوری کەڵەکەبوی نەوەکان، و بەردەوام پرۆسەی پەروەردەش بریتی بووە لەپرۆسەی خۆگونجان لەگەڵ ژینگەی دەوروبەردا، بەرێگەیەکی گونجاو سەرچاوەگرتوو لەو کەلەپورەی کە خۆشی ویستووە، بۆی هێناوەو دەیەوێ بیگوازێتەوەو بەردەوام جێبەجێی بکات ولەسەری بڕوات. واتە ناواخنی کەلتور لەکۆمەڵێك پێکهاتەو بەش پێکهاتووە کەبریتین لە:

١ -لایەنی ماددی کەلتور: هەموو ئەوشتانەن کەمرۆڤ لەژیانی ڕۆژانەیدا بەکاریدەهێنێ لەئامراز و ئامێرو جێگەی حەوانەوەو ئامرازی گەشت وگواستنەوەو جلوبەرگ و ئەو نەریتانەی تایبەتن بەشێوازی خواردن و خۆراك پێدان.

٢ -لایەنی کۆمەڵایەتی کەلتور: ئەمە ئەوشتەیە کەناونراوە بەبونیادی کۆمەڵایەتی ئەم بونیادە کۆمەڵایەتییە پێکهاتەی کۆمەڵێ کخەڵکە لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە بۆماوەیەکی کاتی بەردەوامدەبێت، لەنێوان تاکو ئەندامانیدا، کارێك گەشەپێدەکات لێیەوە کۆمەڵێ سیستەمی کۆمەڵایەتی دروست دەبێت، هەریەك لەئەندامان دەبنە خاوەنی ڕۆڵێك و ئەو ڕۆڵە بەرجەستە دەکەن. مەبەست لەبەنیادی کۆمەڵایەتی ئەوسیستەمانەن، کە لەڕێگەیەوە کۆمەڵێك کەس وخەڵك دەکەن بەهاوبەندو بەیەکەوە بەستراو، ئەم حاڵەتەش بۆدروست بوون و پێکهاتنی کۆمەڵگە زۆرگرینگە.

٣ -لایەنی هزری کەلتور: ئەو ڕەگەزو ڕێوشوێنانەیە کەسەر بەکەلتورەو شێوازی هزرو بیرکردنەوە دەخاتەژێر ڕکێفی خۆی(زانایانی زانستی مرۆڤناسی)هاوڕان لەسەرئەوەی ئەم بەشە سەرجەم لایەنەکانی (زمان—هونەر — جادو — ئاین — زانست)لەخۆ دەگرێت.   (سەرچاوەی پێشو)

لەگەڵ ئەوەی هەر کۆمەڵگەیەك کەلتورێکی تایبەت بەخۆی هەیە، بەڵام هەندێك تایبەتمەندی هەیە گشتییەو لە هەموو کەلتورەکاندا بوونی هەیە.   (عاگف وصفی ٧٦ : ١٩٧٥)

١ -کەلتور پرۆسەیەکی مرۆییە: تایبەتە بەخودی مرۆڤەوە نەك شتەکانی دیکە، سەرجەم بونەوەرانی دیکە بۆیان نییە هاوبەشی ئەم تایبەتمەندیەیی مرۆڤ بکەن.

٢ -کەلتور پڕۆسەیەکی وەرگیراوە: مرۆڤ کەلتور لەدەوروبەرەوە وەردەگرێت (دایك وباوك، یان سەرکردە ئاڕاستەکەرانیان ئامرازەکانی ڕاگەیاندن)

٣ -کەلتور پڕۆسەیەکی گۆڕاوە: دەگۆڕێت و لەجوڵەدایە زۆربەی جار ڕوەوباشتربوون دەجوڵێ، واتەپەرەدەسێنێ.

٤ -کەلتور پرۆسەیەکی تەواوکارییە: پێویستیەکانی مرۆڤ پردەکاتەوە دەروونی مرۆڤەکان ئاسودە دەکات، چونکە بابەتەهزریەکان دەبەستێتەوە بەڕۆح ودەرونەوە.

٥ -کەلتورپڕۆسەیەکی بەردەوامە: کەلتور موڵکی تەنیاکەس ونەوەیەك نییە، بەڵکو نەوە دوای نەوە دەگوازرێتەوە، ناتوانرێت دەست بەسەر هیچ کەلتورێکیشدا بگیرێت.

٦ -کەلتور پرۆسەیە توانای گواستنەوەی هەیە: لەنەوەیەکەوە بۆنەوەیەکی دیکە دەگوازرێتەوە لەناو کۆمەڵگەیەکدا، هەروەك چۆن دەتوانرێت. لەکۆمەڵگەیەکەوە بۆ کۆمەڵگەیەکیتر بگوازرێتەوە، بۆیە توانای ئەوەشی هەیە لەسەرئاستی گەلان بڵاوبکرێتەوە.

٧ -کەلتور پرۆسەیەکە، شێوازی ژیان دیاریدەکات: بەومانایەی کەمرۆڤ لەکەلتورەوە شارەزای ڕەفتاری کۆمەڵە کەسێکی دیاریکراو دەبێت ودەتوانێ پێشبینی ئەوشتەبکات کەتاکەکان لەچوارچێوەی ڕەفتارێکی کۆمەڵایەتیدا ئەنجامیدەدەن، چونکە کەلتور شێوازێکی دیاریکراو لەژیان و کاروبارەکانی ژیان دەسەپێنێ بەسەر نەوەکانی خۆیدا. بۆنموونە، ئەگەر ئەم پەندانەی خوارەوە وەرگرین تێکەڵیان بکەین بەزمانی پەروەردە و فێرکردن، دەبینین هەریەکێکیان کۆمەڵێك بابەت لەخۆ دەگرێت و مامۆستاش فێری خوێندکارەکانی دەکات، خوێندکارەکانیش، ئەگەربابەتە پەروەردەیەکانیان بۆ ڕاڤە بکرێت باشتر فێری دەبن و لەبیری ناکەن، هەروها لەکاتی گفتوگۆ کردنیشدا دیسانەوە بۆپاڵپشتی قسەکانیان بەکاری دەهێنن.

١ -هێز لەیەکێتیدایە.

٢ -بەرد لەماڵی خەڵکی مەگرە کەماڵی خۆت لەشوشەیە.

٣ -خزم گۆشتیشت بخوات ئێسکت ناشکێنێ .

٤ -ژیری بەگەورەو بچوکی نییە .

ئەم پەندانەی سەرەوە دەچنە خانەی کەلتوری نەتەوەکەمان، ئەوەی کە ئێمە مەبەستمانە تێکەڵکردنی زمانی پەروەردە و فێرکردنە بەکەلتوری نەتەوەکەمان، بۆئەوەی لەڕێگەی پەروەردە و فێرکردنەوە کەلتورە کەشمان بەنەوەکانمان ئاشنابکەین و فێریان بکەین، مامۆستا ئەم کەلتورە دەهێنێت و دەیکاتە بابەت و بەزمانێکی پەروەردەیی فێری خوێندکارانی دەکات.

- هێز لە یەكێتی دایە .

ئەگەر تەماشای ئەو پەندە بكەین و بیكەنە بابەتێك لەبابەتەكانی وانەیەك، خوێندكار لەسەرەتا لەم پەندە بەباشی تێناگات، بەڵام كاتێك مامۆستا دێت بەزمانی پەروەردە فێریان دەكات، چیرۆكێكیان بۆدروست دەكات و دواتر چیرۆكەكەیان بۆشیدەكاتەوە، ئینجا واتای پەندەكەیان فێردەكات، بەم شێوەیە دەڵێت: پیاوێك هەبوو نۆ كوڕی هەبوو ئەم كوڕانە زۆر لەگەڵ یەك ناتەباو ناڕێك بوون قسەیان لەگەڵ یەك نەدەكردو یەكتریان خۆش نەدەویست، بەم كارانەیان باوكیان زۆر بێزار كردبوو، باوكیان چەندی دەیكردو هەوڵیدەدا بۆی چاك نەدەبوون، دوای بیركردنەوەیەكی زۆر ڕۆژێك هات هەموویانی كۆكردەوەو ئامۆژگاری كردن، هات هەریەكەو دارێكی دایە دەستیان و وتی بزانم كێ دەتوانێ ئەم دارەی دەستی بشكێنێ، هەموویان زۆر بەئاسانی شكاندیان، ئەم جارەیان نۆ داری هێناو بەیەكەوە بەستنی وتی بزانم كێ دەتوانێ ئەو دەستەدارە بشكێنێ، هەر نۆیان خۆیان تاقیكردەوەو نەیان توانی لاریشی بكەنەوە، ئینجا باوكەكە پێی وتن، ئەگەر ئێوەش لەسەر ئەم بارەی ئێستاتان بەردەوامبن، وەكو دارەكەی كە هەمووتان زۆر بەئاسانی شكاندتان، هەمووكەس بەئاسانی دەتان شكێنن، بەڵام ئەگەر تەباو یەكگرتووبن كەس ناتوانێ بتانشكێنێ.

مامۆستا دەبێت بەم جۆرە زمانی پەروەردەو فێركردن تێكەڵ بە كەلتور بكات و بۆخوێندكاری ڕاڤە بكات، بۆئەوەی خوێندكاریش لەكەلتورەكەی خۆی بگات و شانازی پێوەبكات و وانەی لێوەرگرێت لە ژیانی ڕۆژانەیدا بەكاریبهێنێ.

- بەرد لە ماڵی خەڵكی مەگرە ، كەماڵی خۆت لەشوشەیە .

مامۆستا دێت چیرۆكێك بۆ ئەم وتەیەی سەرەوە دروست دەكات، بۆئەوەی بەباشترین شێوە لەخوێندكارەكانی بگەیەنێت و شیبكاتەوە. دەڵێت نابێت خەڵكی تانەو تەشەر لە كەسانیتر بدات و بەخراپ باسیان بكات ونابێت چاڵ بۆ خەڵكی تر هەڵكەنین ونابێت كەموكوری(عیب)خەڵكی بەدەربخەین، بەڵكو هەتا بۆت دەكرێت عیبی خەڵكی داپۆشی، چونكە كەس نییە كەموكوری نەبێت...

-خزم گۆشتیشت بخوات، ئێسكت ناشكێنێت.

واتە ئەگەر لەخزم وكەسە نزیكەكانت تورەش ببیت و ساردیەكیش بكەوێتە نێوانتانەوە، دەبێت شتێكی تێدا بهێڵیتەوە، چونكە ئێوە هەر كەسی یەكترین ڕۆژگارێك دێت پێكەوە ئاشتببنەوە، بەرگری لەیەكتری دەكەن و پشتی یەكتری دەگرن، لەم وتەیەوە فێری ئارام گرتن و لەسەرخۆیی و یەكتر قبوڵكردن دەبین، هەرچەندە ئەگەر جارجار ناخۆشیش بكەوێتە نێوانەوە دەبێت بەدڵێكی كراوەو سینگێكی فراوان وەریبگرین وگرفتەكان بەگفتوگۆ چارەسەر بكەین، بۆنموونە ئەگەر لەناو میلەتێكدا شەری ناوخۆش ڕوبدات، بەڵام ڕۆژێك دێت هەر ئاشتببنەوە دەست بخەنەناو دەستی یەكتریەوە، نابێت هیچ لایەنێك پشت بەدوژمن ببەستێ لەدژی ئەویتر، چونكە دوژمن هەردوژمنەو بەنەمانی هەرلایەكیان ئەو دڵخۆش دەبێت...

بەمشێوەیە دەبینین كەچۆن كەلتوری نەتەوە تێكەڵ بەزمانی پەروەردەو فیركردن دەكین و بەوزمانە لەنەوەكانی خۆمانی دەگەیەنین، چونكە بەو زمانە خوێندكاران باشتر تێدەگەن و لەبیری ناكەن.

١/ ٦) زمانی ئەزمون و تـاقیکردنەوەکان

بـەبێ ئـەزمون وتاقیکردنــەوەو تێسـت پرۆسـەی هەڵسـەنگاندن و پێوانــەکردن بەئـەنجام ناگـات، لەبەرئــەوەی تاقیکردنەوەکان کەرەسە و ئامرازی سەرەکی کۆکردنەوەی داتاو زانیاریەکانەو بەبێ تاقیکردنـەوە نـاتوانین هـیچ زانیاریەك کۆبکەینەوە، پرۆسەی پەروەردە و فێرکردن پێویستیەکی زۆری بەتاقیکردنەوە هەیە، تا لەوڕێگەیەوە تواناو لێهاتویی و خاڵە بەهێزو لاوازەکانی خوێندکار دیاری بکرێن .

ئــەوەی ئێمــە مەبەســتمانە لــەم بابەتــەدا (پڕاگماتیــك و پــەروەردە و فێرکــردن) بیخەینــە ڕوو، بۆئەوەیــە سەرکەوتوبین لەتاقیکردنەوەکان و وەڵامەکانمان جێگای ڕەزامەندی مامۆستابێت و نمرەی باش وەرگرین، بۆ ئەم مەبەستەش دەبێت ڕەچاوی ئەم دو خاڵەی خوارەوە بکەین.

١/ ٦ - ١) بنەماکانی هاریکاری لای مامۆستا

مامۆستا لەکاتی ڕاڤەکردنی وانەکاندا هاریکاری خوێندکار دەبێت بەوەی کە ئەوەنـدەی زانیـاری پێویست بێت و پەیوەندیداربێت بەبابەتەکەوە دەیگەیەنێتە خوێندکارو ئـەو زانیاریانـەی کـە بەخوێنـدکاری دەڵێـت هـەموویان ڕاسـت و دروسـتن و پەیوەنـدی ڕاسـتەوخۆیان بەوبابەتـەوە هەیـە کـە دەیڵێتــەوە، باشـترین شـێوەو شـێوازیش هەڵدەبژێرێت بۆ وتنەوەی وانەکەی. بەم جۆرە دەبینین مامۆستا پەیرەوی تەواوی بنـەماکانی هاریکـاری دەکـات لەکاتی وتنەوەی وانەکەیدا، هەروەها مامۆستا لەکاتی وانە وتنەوەدا زۆرجار جەخت لەسەر هەندێك شتی گرینگی ناوبابەتەکە دەکاتـەوەو زیـاتر لـەجارێك دووبـارەی دەکاتـەوەو پێشـیان دەڵێـت کـە ئەمەگرینگـە بیـزانن، یـاخود لەدوای ئەوەی وانەکەی بەتەواوی ڕاڤەکرد، پرسیاریان لەم شتانە لێدەکات و دووبـارە و سـێ بارەیـان دەکاتـەوە، یـان پێیـان دەڵێـت پێویسـتە لەسـەرتان ئەمـە وەکـو نـاوی خۆتـان فێـرببن و بیـزانن، بەچـەندین ڕێگـا مامۆسـتا هاریکاری خوێندکار دەبێت، بەم جۆرە خوێندکارەکان هەستدەکەن کەمامۆستاکە هاریکاریان دەکات وئـەم شـتانە لە تاقیکردنەوە کاندا دەهێنێتەوە.

زۆرجاریش هەیە، مامۆستا بنەماکانی هاریکاری دەبەزێنێت، لەکاتی وانە وتنەوەدا زانیاری زۆر باسدەکات لەسەر بابەتەکە و شتەکان دووبارە ناکاتەوە بەخێرایی بەسـەر بابەتـەکـەدا دەڕوات، گرینگـی نـادات بـەهیچ شـتێکی نـاو بابەتەکەو هـەموویان وەکـو یـەك بـاس دەکـات و بەشـێوازێکی لێڵ و هاوواتـایی زۆر بـەکاردەهێنێت و تەمومـژی لەقسەکانیدا هەیە، گرینگی بە بابەتێکی دیاریکراو نـادات و هـیچ بابـەتێکیان زەق ناکاتـەوە لـە هـەموویان وەکو یەك دەدوێ. ئەم جۆرە وانـە وتنەوەیـە لـەکاتی تاقیکردنـەوەدا خوێنـدکار زۆر مانـدودەکات، چـونکە خوێنـدکار دەبێت بابەتەکە زۆر بەباشی بخوێنێتەوەو ئەوەی کە مامۆستا باسی کردوە چەندین جار بەسەریدا بچێتەوە.

زمـانی تاقیکردنــەوە، لەوکاتــەی کەمامۆسـتا هاریکـارەو بنــەماکانی هاریکـاری نەبەزانــدوە زمـانێکی زۆر ئاسـانەو پرسـیارەکانیش لای خوێنـدکار بەئاسـان ئـەژماردەکرێت و بەباشـی وەڵامـی پرسـیارەکان دەداتــەوە، بـەڵام کاتێـك مامۆستا بنەماکانی هاریکاری دەبەزێنێت زمانی تاقیکردنەوەکانیش گران دەبن و پرسیارەکانیش بەگران ئـەژمار دەکرێن، خوێندکار نازانێت داواکاری پرسیارەکان چییەو جـەخت لەسـەر چ بکـات و مامۆسـتا چـی دەوێـت، بۆیـە لەکاتی تاقیکردنەوەشدا هەر پرسیاردەکات و دەڵێت مامۆستا مەبەستت کامەیە .

١/ ٦ -٢) بنەماكانی هاریكاری لەلای خوێندكار

خوێندكار لەوەڵامدانەوەی پرسیارەكاندا دەبێت هاریكاربێت وبنەماكانی هاریكاری نەبەزێنێت لە وەڵامدانەوەدا، پرسیارەكە چ داواكارییەكی تێدایە خوێندكار بەپێی ئەو داواكاریە وەڵام بداتەوە نەكەم و نەزۆر نەنوسێ، هەروها وەڵامەكەی پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە داواكاری پرسیارەكانەوە هەبێت و شێوازی وەڵامدانەوەكەشی ڕوون و ئاشكرابێت و تەمومژیی و لێڵی و فرەواتایی و هاوبێژی لەوەڵامەكاندا بەدی نەكرێت. بەم جۆرە خوێندكار هاریكار دەبێت و لەوەڵامدانەوەكانی سەركەوت و دەبێت و نمرەی باش لەتاقیكردنەوەكان بەدەست دەهێنێت. بەڵام ئەگەر بێت وخوێندكار هاریكار نەبێت، واتە بنەماكانی هاریكاری ببەزێنێت بەم شێوەیەی خوارەوە وەڵامی پرسیارەكان بداتەوە، هەندێكجار خوێندكار وەڵامی پرسیارەكان بەچوار یان پێنج وشەیەك دەداتەوە، كەئەمەش وەڵامی پرسیارەكە نییە بەتەواوی، یان هەرچی زانیاری هەیەتی لەسەر ئەوبابەتە هەمووی دەنوسێت جا ئەوەی پەیوەندی بەپرسیارەكەوە هەبێت یان نەبێت، یاخود هەندێك جار شێوازی وەڵامدانەوەكەی ڕوون نییە لێڵ و تەمومژاویە وشەی فرەواتاو هاوبێژ بەكاردەهێنێت، بە مامۆستا دەڵێت من مەبەستم ئەو وەڵامەیانبووە، ئەم جۆرە وەڵامانە مامۆستا زۆرماندو دەكات لەكاتی تەماشاكردن و دانانی نمرەدا، چونكە لەو بارەی كە زانیارییەكی زۆر كەمی نوسیوەو وەڵامی پرسیارەكەشی بەپێی پێویست نەداوەتەوەو داوای نمرەی زۆریش دەكات و دەڵێت وەڵامەكەم ڕاستە، هەندێك جاریش خوێندكار هەرچی دەیزانێت لەبارەی پرسیارەكەوە دەینوسێت جا ئەوەی پەیوەندی بەپرسیارەكەوە هەبێت و ئەوەی پەیوەندی پێوەی نەبێت، لەم بارانە پێت دەڵێت خۆت زانیاری ڕاست هەڵبژێرە، كەئەمەش لەڕووی زانستیەوە هەڵەیە. هەروها شێوازی وەڵامدانەوە زۆر گرینگە خوێندكار چەندەی شێوازێكی ڕوون و ئاشكراو دیار بەكاربهێنێت و وەڵامەكانی بەپێی داوكاریەكان بێت و وشەی فرەواتاو هاوبێژی تێدانە بێت و شێوەی نوسینەكەشی جوانبێت و بەخەتێكی جوان وەڵامەكان بنوسێت و دوور بكەوێتەوە لەتەمومژی نمرەی باشتر بەدەست دەهێنێت.

١/ ٧) هەڵسەنگاندی خوێندكار بە پێی گریمانەی پێشەكی

پێوانەكردنی لێهاتویی و فێربونی خوێندكاران لەلایەن مامۆستاوە لەڕێگەی تاقیكردنەوەكانەوە پێوانە دەكرێت. هەڵسەنگاندن، هەردوو چەمكی پێوانەكارو پێوانەكردنیش لەخۆدەگرێت، واتە یەكەمجار دەبێت تێست و پێوانەكار ئامادەبكرێت، دواتر لەڕێگەی ئەوتێست وپێوانەكارەوە زانیاریی و داتا كۆدەكەینەوە پرۆسەی پێوانەكردن بەئەنجام دەگەیەنرێت. دواتر بڕیار لەسەر ئەو زانیاری و داتایانە دەدرێت و لەژێر ڕۆشنایی پێوەری تایبەتی هەڵدەسەنگێنرێت. بەبۆچونی(سۆرندایك)هەڵسەنگاندن بریتیە لە: دەركردن و وەرگرتنی كۆمەڵێك بڕیار دەربارەی سەركەوتنی خوێندكار و پێشكەوتنی لەخوێندن. (كريم شريف ٢٢٦ : ٢٠٠٨)

هەڵسەنگاندن یارمەتی مامۆستادەدات كە تواناو حەزو ئارەزو و ئامادەباشییەكانی خوێندكار بدۆزێتەوە. هەروها یارمەتیدەری مامۆستایە تا لەڕێگەیەوە خۆی بناسێت و هەست بەخاڵە لاوازو بەهێزەكانی و ڕێگاو شێوازەكانی وانە گوتنەوەی و پەیوەندیەكانی لەگەڵ خوێندكاراندا بكات. بۆئەوەی پێداچونەوە بۆ ڕێگاو شێوازەكانی وانەگوتنەوەو پەیوەندیەكانی بكات، لەبەر ڕۆشنایی هەڵسەنگاندنەكەوە پێیایاندا بچێتەوە. پرۆسەی پەروەردە و فێركردن وەك سەرجەم پرۆسەكانی تر پێش ناكەوێت و گەشە ناكات، ئەگەر بەردەوام بەدواداچون و هەڵسەنگاندن بۆ دەرەنجامەكانی نەكرێت، كاتێك مامۆستا وانە دەڵێتەوە، ئەگەر هەڵنەسەنگێنرێت، بەچی

بزانین سەرکەوتووەو خوێندکارەکان سودیان لێوەرگرتوە، بێگومان بەبێ پێوان و هەڵسەنگاندن ناتوانرێت بڕیار لەسەر سەرکەوتویی یان سەرنەکەوتویی خوێندکارو مامۆستاش بدرێت.

زۆرجار خوێندکاران لەوەڵامدانەوەی پرسیارەکانی تاقیکردنەوەدا بنەماکانی هاریکاری دەبەزێنن. دەبینین لەهەندێك وەڵامدا خوێندکارەکە زۆری نوسیوە ئەوەی کە نوسیویەتی زۆر لەوە زیاترە کەپرسیارەکە داوایکردوە، لەناو ئەو زۆر نوسینە وەڵامەڕاستەکەشی تێدایە، ئەمە بەزاندنی بنەمای چەندایەتیە، هەندێك جار بنەمای چۆنیەتی دەبەزێنێت، بەوەی کە زۆر دەنوسێت، بەڵام وەڵامەکەی ڕاست نییە هەرچەندە زۆری نوسیوە، یاخود وەڵامەکەی هیچ پەیوەندی بەداوکاریی پرسیارەکەوە نییە، لێرەدا بنەمای پەیوەندی بەزاندوە، یاخود شێوازی وەڵامدانەوەکەی لێڵی پێوەدیارەو وشەی فرەواتاو هاوبێژی زۆربەکار هێناوەو تەمومژی و لێڵی خستۆتە وەڵامەکانەوە. ئەم جۆرە وەڵامانە هەموویان لادانن لەبنەماکانی هاریکاری و گریمانەی تری لێدەکەوێتەوە...

١/ ٨) هێزی وشەو جیاوازی وشەکان

یەکێك لەبابەتە پڕاگماتیکییەکان ئاماژەیە، قسەکەر لەبارەی شتێکەوە قسەدەکات و بیرۆکەیەك دەردەبڕێت، بەبەکارهێنانی کۆمەڵێك ڕێساو نەرێتی ڕەمزیی زمانەکە بۆ ئەوەی لەگەڵ دەوروبەری زانیارییە هاوبەشەکان بمانسازێنێ، بەڵام لەم بارەدا قسەکەر تەنها قسە ناکات، بەڵکو ئەو قسەکردنەی لە پێناو جۆرێك لەمەبەستە (illocution)یان کردەیەکی گەیاندنە (communicative act) ئەو گوتەیەی قسەکەر بەکاری دەهێنێ، نەك هەرئاماژە، بەڵکو هێزێکی ڕەوانبێژیی و مەبەستداریشی هەیە.(هە.د. ویدوسن ٩٨: ٢٠٠٨).

واتایەکی پڕاگماتیکیمان هەیە، کەئاماژەیە یان ئاماژەیەکی بیرۆکەییە، یەکێکیترهێزی ڕەوانبێژیی ومەبەستە (illocutionary force) لێرەشەوە دەتوانین جۆری سێیەم دەستنیشان بکەین. کاتێك گوتەیەك ئەنجام دەدرێت، کەسی یەکەم گوزارشت لە واتایەکی مەبەستدار دەکات کە ئامانج لێی نەك هەرتێگەیشتنە، بەڵکو جۆرێك کاریگەریشی لەسەر کەسی دووەم هەیە، یان بۆ ترساندنیەتی، یان بۆ قەناعەت پێهێنانیەتی، یان بۆکارتێکردنە، یان بۆ هەستکردنە بەبونی ئامانجێکی هاوبەش یا بەرژەوەندیەکی هاوبەشە، ئەم جۆرە واتا پڕاگماتیکیەش بە کاریگەری یان پاشکار ناودەبرێت.

ئۆستن گەیشتە ئەوەی هەریەك لەکردەکانی ڕاپەڕاندن و ناڕاپەڕاندن ناتوانن مەبەستەکانی تری ئاخاوتن لێکبدەنەوە، پەنای بردە بەر هێزەکان و بۆ دەرخستنی چۆنیەتی گەیاندن لەکردەی ڕاپەڕاندندا سێ جۆرە هێزی دیاریکرد کەبریتین لە:

١ -واتای فۆرمی : locution act مەبەست لەم زاراوەیە کردەی درکاندنی ڕستەی تەواوە، کە لەگەڵ یاسا ڕێزمانییەکانی زمانەکەدا گونجاوبێت.

٢ -واتای نافۆرمی: illocution act مەبەست لەم زاراوەیە ئەو کردانەیە کەقسەکەر بەهۆی دەربڕینێکەوە دەیکات، فۆرمی ڕستەکە پرسیاریە بەڵام مەبەستی داخوازیە.

٣ -واتای کاریگەریی یان پاشکار : per locutionery act ئەو کاریگەریەیە کەقسەکەر لەسەر گوێگر دروستی دەکات، وەکو ملکەچ بون بۆفەرمانەکان، یان قەناعەت پێهێنان بە ئامۆژگاری، یان باوەڕکردن یان باوەڕنەکردن بەقسەکانی، (محمد محمد ٣٤: ٢٠٠٤) . کاتێك باس لەئاماژەو هێزی ڕەوانبێژی ومەبەست و پاشکار دەکەین. مامەڵە لەگەڵ واتای سیمانتیکی ناکەین، کە زمان بەرجەستەی دەکات، بەڵکو مامەڵە لەگەڵ ئەو واتا پڕاگماتیکیانە دەکەین کەخەڵك لە ڕێگەی کردە قسەییەکانەوە دەیانگەیەنن. قسە لەسەر پەیوەندی نێوان زمان لەلایەك و دەوروبەری ڕودانەکە لەلایەکی ترەوە دەکەین. بۆنموونە:

- هێواش برۆ بۆئەوەی زوو بگەیتەجێ .

ئەم گوتەیە وەك هۆشداری و ئاگادار كردنەوە بەكاردەهێنین، واتە هێزە ڕەوانبێژیەكەی لەوەدایە كەدوو دژیەك بەیەكەوە كۆدەكاتەوە، چونكە لە لۆجیك هێواش ڕۆیشتن زووگەیشتنی لێناكەوێتەوە، هۆشداریدان و ئاگادار كردنەوەیە. لەهەر كۆمەڵگایەك خەڵكی هەندێ گریمانەی هاوبەشیان لەنێوان خۆیاندا سەبارەت بەڕێكخستنی ئەو جیهانەی تێیدادەژین و، هەروها لەبارەی ئەو ڕێگاو شێوازانەش كەكرداره كۆمەڵایەتییەكان وەكو كردە قسەییەكانی پێ ئەنجام دەدرێت هەیە.

بۆئەوەی گوتەیەك بتوانێت كردەی مەبەست ئەنجام بدات، دەبێت چەند مەرجێكی تێداهەبێت، دەبێت بەشێوەیەكی ئاشكرا ئاماژە بەڕوداوێكی مومكین بكات لەداهاتودا، ئەم ڕوداوەش بەجۆرێك لەجۆرەكان دژی بەرژەوەندیەكانی بیسەرەكەیە. لەم گوتەیەی سەرەوەدا دەبینین كە هێزی ڕەوانبێژیەكەی هۆشداری دان و ئامۆژگاریكردنە ولایەنە پەروەردەیی و فێركردنەكەش ئەوەیە كە تاكەكان فێردەكەین چۆن پابەندی ئەم ئامۆژگاریە ببن، بۆئەوەی ڕوداوی ناخۆش و دڵتەزێنی لێنەكەوێتەوە جگە لەزەرەری ماددی، چونكە واتای ئەم گوتەیە لەدەوروبەرەوە هەڵدەهێنجرێت. لەناوكۆمەڵگای ئێمەدا ڕوداوی هاتوو چۆ زۆرەو ساڵانە بەپێی ئامارەكانی هاتوچۆ زۆرترین كەس بەڕوداوی هاتوچۆوە دەمرن، ئەم ڕوداوانەش هەموویان لەئەنجامی خێرا لێخوڕین و پابەند نەبوون بەڕێنماییەكانی هاتووچۆوەیە.

جیاوازی وشەكان (هێواش) و (زوگەیشتن). ئێمە دەزانیین كە هێواش ڕۆیشتن لەگەڵ زووگەیشتن دژییەكن، چونكە چەندی هێواش بڕۆی ئەوەندە درەنگتر دەگەیت، بەڵام لەم وتەیەدا ئەم دژیەكییەو پێكەوەهاتنە مانایەكی پراگماتیكیان دروستكردوە. لەم وتەی سەرەوەدا واتا فۆڕمیەكەی بریتیە لەدەستەواژەكە و وشە پێكهێنەرەكان، كە بەهۆی یاسای ڕێزمانی زمانەكە ڕیزكراون و دەستەواژەیەكی دروستیان دروستكردوە. واتا نافۆڕمیەكەی یاخود واتامەبەستەكەی ئەوەیە كەهۆشداری دان و ئاگاداركردنەوەی شوفێرەكانە لەكاتی لێخوڕین، بە هێواشی ئۆتۆمبیلەكان لێبخوڕن و ڕوداوی هاتوچۆی دڵتەزێن دروست نەكەن، واتای كاریگەریەكەی ڕاستەوخۆ دەرنابڕدرێت لەبەر ڕەچاوكردنی هەندێ بارو ڕەوشتی كۆمەڵایەتی، گوێگر چەند زانیاریكی دەرنەبڕدراو تێدەگات، پشت بەستوو بەدەوروبەری ئاخاوتن و زانیاری كەسی و هاوبەش، هەموو ڕستەیەك دەتوانێ كاریگەری پیشان بدات، چونكە گوتن گرینگ نییە گرنگ مەبەستەكەیە. واتای كاریگەری ئەم وتەیەش ئەوەیە كە زۆر خێرا ڕۆیشتن ئەوە دەگەیەنێ لەوانەیە دووچاری ڕووداوێك بیت كە هەرنەگەیت. پێویستە پابەندی یاساكانی هاتووچۆبن و پەلەپەل نەكەن لەكاتی لێخوڕینی ئۆتۆمبیل، بۆئەوەی سەروماڵیان پارێزراو بێت.

- زۆر ببیستەو كەم بڵێ .

هێزی وشە و واتای نافۆرمی و مەبەست لەم وتەیەی سەرەوە جێبەجێ دەبێت و كردەقسەییەكە لەڕێگەی گەیاندنی پراگماتیكییەوە گەیشتووە بەگوێگر، لەم وتەیەی سەرەوە دوو وشەی (زۆر و كەم)بەكارهاتون دوو وشەن لەفەرهەنگدا واتاكانیان پێچەوانەی یەكترن، بەڵام لەم وتەیەدا بە واتای پراگماتیكی بەكارهاتون هێزەكانیشیان دەگۆڕێت و هەردووكیان واتای پۆزەتیڤی دەگەیەنن. هێزەكان و پەیوەندی نێوانیان بەم شێوەیە دیاری دەكەین.

ا- باری قسەكەر، (زانینی تاكە، بۆئەوەی زۆرقسەنەكات، چونكە زۆر قسەكردن دەبێتە هۆی زۆر هەڵەكردن، هەروها زۆر گوێگرتن كارێكی باشەو زۆرترین زانیاریت دەست دەكەوێت).

ب- باری كۆتایی، (كەم قسەكردن و زۆر گوێگرتن).

ج- ئامانج، (کەم وتن).

د- کردە، (قسەکردن و گوێگرتن).

١/ ٩) ڕەگەز و ژینگەی زمانی لەبواری پەروەردەدا

لە زۆربەی زمانەکاندا جیاوازی لەنێوان قسەکردنی ژن و پیاودا بەدی دەکرێت، هەندێك لەو جیاوازیانە بایلۆجین، وەك ناسکی دەنگ و بەرزی تۆنی دەنگی ژن. هەروەها گۆکردنی ژنان لەهی پیاوان ڕونترە و گۆکردنی وشە و ڕستەکان لەلای ژنان زیاتر گرینگی پێ دەدرێت و ڕونتر دەریدەبڕن. ژنان لەبەکارهێنانی زماندا وردترو پارێزگارترن لەپیاوان .

دەربارەی دروستبونی جیاوازی نێوان زمانی ژن و پیاو زۆر بۆچون هەیە لەوانە:

(جێسپرسن) پێی وایە هۆیەکەی تابو (Taboo) بێت. (فیندرسن) پێی وایە، ئەوەی کە دەبێتە هۆی دروستکردنی جیاوازی و جیابونەوەی ژن و پیاو بریتییە لە هۆی ئاینی.

(چیمەدانۆڤ) دەڵێت: (لەئەنجامی قەدەغەکردنی وشەی پیاوانەو جیاکردنەوەی وشەکانی زمان بەپێی ڕەگەز، هەندێك جار زمانێکی تایبەت بەژن هاتۆتە ئاراوە وەك لەیەکێك لەنەتەوەکانی سیبیریا (لوئوراڤیکدن/ چوکچەکی) کە تائەمڕۆ دوو زمانیان هەیەزمانی ژنان وپیاوان). (شیلان ڕەحیم ٢٣ : ٢٠٠٤)

هۆکارێکی تری ئەو جیاوازییە لەنێوان زمانی نێرومێدا، چوست و چالاکی هەریەکێکیانە لەکۆمەڵدا. بەپێی ئەو شێوازەی بەکاریدەهێنن، ئەرك و ڕۆڵیان دەستنیشان دەکرێت.

ژن وپیاو دوو ڕەگەزی جیاوازن و شێوازی قسەکردنیشیان ڕەنگدانەوەی ئەو جیاوازییانەیە، کە لە نێوانیاندا هەیە، ژنانیش وەکو پیاوان بەکارهێنەرێکی سەرکەوتوی زمانن، چونکە ڕێگەی تایبەتی خۆیان هەیە، کە پەیوەندی نییە بەدەسەڵات و زاڵی پیاو و بێهێزی ژنەوە، جیاوازیەکانی نێوانیان بۆ ڕەنگدانەوەی ژیان ولۆجیك و نەریت و کەلتور و هەڵسوکەوتە جیاوازەکانیان دەگەڕێتەوە، ئەرك و لێپرسراویەتیەکانیان جیاوازن. لەزۆربەی کۆمەڵگاکاندا پیاو لەدەربڕینی بیروڕا و بۆچونەکانیاندا ئازادن، هەست و سۆزو ناخی خۆی ئازادانە دەردەبڕێت بێئەوەی ڕەخنەی لێبگیرێت .

کۆمەڵ سنور بۆ پیاو دانانێت، کە چۆن بدوێت و گفتوگۆ بکات، بەڵام ژن هەموو کاتێك لەژێر چاودێریدایەو هەموو هەڵسوکەوتێکی جێگەی سەرنج وتێبینییە. هەمیشە هەوڵدەدات تادەتوانێت خۆی لەسەرنج و ڕەخنەی کۆمەڵ و دەوروبەر بەدور بگرێت بەشێوەیەك گفتوگۆ نەکات ببێتە هۆی سەرنج ڕاکێشانی خەڵکی. چۆنیەتی ژیان و بەسەربردنی کات و ئەوبابەتانەی پێیانەوە خەریکدەبن و ئەو دەوروبەرەی تیایدادەژین کاریگەریەکی زۆری لەسەر زمانی نێرو مێدا هەیە. ڕەگەزی مێ لە کۆمەڵگای ئێمەدا هەر لەمنداڵیەوە ئەو ژینگەیەی بۆئامادە دەکرێت، کەبریتیە لەئامادەکردنی بۆ دایکایەتی و منداڵ بەخێوکردن و چێشت لێنان وماڵ بەڕێوەبردن. دەبینین هەرلە منداڵیەوە دایکان و باوکان بوکەڵەو لانك و جلوبەرگ بۆ منداڵی کچ دەکرن. تۆپ و سەیارەو پاسکیل و...هتد. بۆمنداڵی کوڕ دەکرن، هەر بۆیەشە کوڕ فێری ناوی ئەو کەرەسانە دەبێت و گوێ بەشتی کچەکان نادەن، ئەگەر دەستیش بدەنە بوکەڵە و شتەکانی کچان پێیان دەڵێن دەستی مەدەرێ ئەمە کچانەیە ئەگینادەبی بەکچ، کورەکانیش لەترسی بون بەکچ زوو لێی دوور دەکەونەوە، دروستکردنی ئەو ژینگە جیاوازانە، وایان لێدەکات کوڕو کچ لەهەموو شتەکان لێك جیاوازبن، بەهۆی ژینگەکەیانەوە دەبینین کوڕان جوڵەیان زۆرە و بەهێزدەبن لەڕوی جستەییەوە متمانە یان زیاتر بەخۆیانە هەر لە منداڵیەوە باوەڕیان زۆر بەخۆیانەو پشت بە هێزی خۆیان دەبەستن، ئەمە لەزمانەکەشیان ڕەنگدەداتەوە، دەبینین کاتێك گوێ بیستی قسەی کوڕان دەبین

بەزۆری جێناوی(من)ی كەسی یەكەمی تاك بەكاردەهێنێ، بەڵام كچان وانین، چونكە هەر لەماڵەوە لەگەڵ دایكیان دادەنیشن و لەكاتی یاریكردنیش یاریەكانیان جوڵەی تێدانیە لە ڕووی جەستەوە بێهێزن، چونكە ئەوان ئامادەدەكرێن بۆناوماڵ و ماڵداری، زمانەكاشیان بەهەمان شێوە لەقسەكردنیش دەبینین كچان بە جێناوی (كۆ) قسەدەكەن. بۆنموونە:

١ -دێم یاریدەكەین. كوڕ

٢ -دەچین یاریدەكین. كچ

(دیبۆرا تەنیین)دەڵێت: (كاتێك بیر دەكەینەوە، زمان بەكاردەهێنیین، بەڵام لەهەمان كاتدا زمانیش ئێمە بەكاردێنێت). هەروها دەڵێت: (هێزی وشەكان لەشێوەی پەی پێبردن و زانینمان مەسەلەیەكی سەلمێنراوە، زمان قالب بۆ بیركردنەوەمان دەربارەی خەڵك و كارەكانمان و جیهانی دەوروبەرمان دادەنێت). (Tannen ١٩٩٨:١٤)

بەپێی بۆچونی تەنیین، پیاوان لەجیهانێكدا دەژین كە بەشێوەیەكی قوچەكی ڕێكخراوە، تیایدا تاك یان براوەیە یان دۆڕاوە، لەجیهانێكی لەم جۆرەدا، ئاخاوتن جۆرێكە لەدانوسان، كە تاكەكان هەوڵی بردنەوە دەدەن وخۆیان لەوكەسانەی كە هەوڵی ژێرخستنیان دەدەن دەپارێزن. بەم پێیە ژیان بریتی دەبێت لەپێشبركێ و هەوڵدان بۆ پاراستنی سەربەخۆیی و دوركەوتنەوە لەشكست.بەڵام ئامانج لەئاخاوتن لەلای ئافرەتان لەیەكتر نزیك بونەوەیە، هەوڵدەدەن یارمەتی وپاڵپشتی لەیەكتر وەربگرن، بۆئەوەی لەگەڵ یەكتردا ڕێكبكەون. (Tannen١٩٩٠:٢٤)

ژیانیش لەلای ئافرەتان هەوڵدانە بۆپاڕاستنی پەیوەندییە پتەوەكان و دوور كەوتنەوەیە لە گۆشە گیری و دابڕان، لێرەدا پەیوەندیەكان زۆرتر هاوڕێیەتیە نەك هێزو دەست كەوت.

(مۆلتزو برۆكەر) ئاماژە بەوەدەكەن، كە كچان زمان بۆنزیك بونەوە لە كەسانی تر بەكاردێنن، لەكاتێكدا كوڕان زمان بەمەبەستی چەختكردن لەسەر پلەوپایەی خۆیان لەبەرانبەر كەسانیتر بەكاردێنن.

ئەگەر سەیری ژیانی ڕۆژانەمان بكەین، دەبینین كچ زیاتر پرسیار دەكەن نەك كوڕ، تەنیین وای بۆدەچێت كە كاتێك كوڕ پرسیار دەكات هەست بەپایە نزمی دەكات، لەبەرئەوەی پرسیاركردن مانای نەزانیینە، داوای زانیاری دەكەیت، ئەوەی زانیاریت پێشكەش دەكات لەتۆ زاناترە و پایەی لەهی تۆ بەرزترە، لەم بارەدا پیاو خۆی بە پلەو پایەو بەرزی ونزمیەوە دەبەستێتەوە، بۆیە تاپێی بكرێت خۆی لەپرسیاركردن بەدور دەگرێت، بەڵام پرسیار كردن بۆكچ كێشە نییە، چونكە خۆی بە پلەوپایەوە نابەستێتەوە، زیاتر جەخت لەسەر پەیوەندی دەكەنەوە، پەیوەندی بەستنیش لەلای ئەوان گرینگە، هەر ئەوەشە وایان لێدەكات زۆر پرسیار بكەن.

بۆ مەسەلەی قسەكردنیش، كەكامیان زیاتر قسەدەكەن كوڕ یان كچ، تەنین ،دوزاراوە بۆئەم بارە بەكاردەهێنیت، Rapport talk و Report talk یەكەمیان بەواتای پەیوەندی پتەو و نزیك دێت، دووەمیان بە واتای ڕاپۆرت دێت. ئاخاوتنی ئافرەت لەجۆری یەكەمەو هی پیاو لەجۆری دووەمە. كاتێك كەقسەكە تایبەتی بێت، بۆنموونە قسەی نێوان دوو برادەر یان كۆمەڵێك ئافرەت یان ژن وپیاو ئەوا ئافرەتان زیاتر قسە دەكەن، بەڵام كاتێك قسەكە لە سیاقێكی فەرمی بێت پیاوان زیاتر قسە دەكەن. چۆنیەتی ژیانی ڕۆژانەو كارو پیشەو باری كۆمەڵایەتی و ئەو كەلوپەل و پێداویستیانەی بەردەوام بەكاریانده هێنن كاریگەریان لەسەر زمانەكەیان هەیە.لەبواری پەروەردەش ئەمە زۆر بەزەقی دەردەكەوێت، بۆنموونە كاتێك مامۆستا بیەوێت باسی شەپۆلەكان بكات، بۆكورەكان نموونەی ئەوە دەهێنێتەوە و دەڵێت كاتێك كە(ماستاو دەخۆیتەوە) ئەمەیاریەكە لەلای كوڕاندا باوە، كاتێك بەردێك لەگۆمە ئاوێك دەگریت بەردەكە بەسەر ئاوەكەدا دەروات و لەهەر شوێنێك بەئاوەكە دەكەوێت و هەڵدەبەزێتەوە شەپۆڵ دروستدەكات. بەڵام كچان لەم یاریە شارەزانین وتێی ناگەن، بۆكچەكان

نمونەی ئەوەیان بۆدەهێنێتـەوە، دەڵێت کاتێك جـل دەشـۆن و لەتەشـتە ئاوەکـە دەری دەهێنـن و دەیگوشـن ئـەو دڵۆپە ئاوانەی دەکەونە ناوتەشتە ئاوەکەوە شەپۆڵ دروست دەکەن. یـاخود بـۆفێرکردنی ژمـارە نموونـە بۆکـوران بەتۆپ دەهێنێتەوە، دەڵێت ئەوەندە تۆپەمان هەبێت و ئەوەندەی لێـدەرکین یـان ئەوەنـدەی بخەینەسـەر دەکاتـە چەند، بەڵام بۆکچان نموونە بە بوکەشوشە دەهێنێتـەوە. هـەروها لـەبوارەکانی بازرگـانی و یـاریکردن و فیتـەری وسـەربازی...هتد. جیاوازیـان هەیـەو زمـانی پیـاوان دەوڵەمەنـدترە لـەهی ئافرەتـان، بـەڵام لـەبواری ماڵـداری و ڕەنگەکان وچێشت لێنان و منداڵ بەخێوکرد زمانی ئافرەتان دەوڵەمەندترە.

١/ ١٠) ئەوکۆتبەندانەی دەخرێنە سەر مێتازمان لەڕاڤەکردندا

کاتێك کەباس لەکۆتبەند دەکەین لەسەر زمان، سەرەتا دەبێت باس لەتابوو(Taboo)بکـەین. هەرکۆمەڵگەیـەکی مرۆڤایەتی بگرین دەبینین خاوەنی کۆمـەڵێك داب و نـەریت و بەهای کۆمەڵایەتی و کلتوری دیاریکراوی خۆیەتی، کەلە کۆمەڵگایەکەوە بۆکۆمەڵگایـەکی تـر جیـاوازە، لـەڕێی ئـەم داب و نـەریت و بـەها کۆمەڵایەتییانـە تاکـەکانی کۆمەڵگا بەشێوەیەکی گونجاو بۆبەکارهێنانی زمان ئاڕاستە دەکرێن. ئەگەر تاك بەپێی ڕێنمایەکانی کۆمەڵگا(ئاین و داب و کەلتور و بەها کۆمەڵایەتییەکان) نەجوڵایەوە، کۆمەڵ ئەو تاکە سەرزەنشت دەکات. لەژێر ڕۆشنایی ئـەم وتانەی سەرەوە باسی تابو دەکەین. تابوو کۆمەڵێك پێناسەی جیاجیای بۆکراوە.

تابوو بریتیە: لەو ڕەفتارو هەڵسوکەوتە قەدەغەکراوانەی،کە هەمیشە کاردەکەنە سەر ژیانی ڕۆژانە .

ئەم هەڵسوکەوت و ڕەفتارانەش لەبابەتەکانی تابۆوە سەرچاوە دەگرن کەبریتین لە: (لەشولار) ئەوشتانەی لێوەی دەردەچن،وەك: ئارەق، پیسایی، خوێنی سوڕی مانگانەی ئـافرەت ... هتـد. ئۆرگانـەکان و کـردەی سێکسـی و میـزو باو نەخۆشی و مردن وکوشتن وناو وناتۆرە و دەستبازی و چۆنیەتی تێڕوانین لەخەڵك و شـتە پیرۆزەکان...هتـد. (شـاخەوان جـەلال ٥٩ : ٢٠١١). ئەگـەر لـە وشـە هەسـت دەربـڕ و زبرەکـانی زمانەکـەمان ورد ببینـەوە پەیوەسـت بەبارودۆخە جیاوازەکانی کۆمەڵگەی کـوردەواری دەتوانرێـت (٥) پێـنج جـۆری سـەرەکی لـە تـابۆی زمـانی دیـاری بکرێت، کەبریتین لە :

١ -**تابوی ئاینی.**

٢ -**تابووی نەخۆشیی و مردن.**

٣ -**تابووی سێکسی.**

٤ -**تابووی بێڕێزی.**

٥ -**تابووی (شوێن– کات – ژمارە).**

زمان توانایەکی تایبەتی بەقسە پێکەرانی بەخشیووە، بەچەندین ڕێگا دەتوانێ مەبەستەکانی بگەیەنێت. کاتێك کۆتبەندی کۆمەڵایەتی دەبنە هۆی دەرنەبڕینی بابەتەکان، لەهەموو کۆمەڵێکدا چەند بابـەت و کارێك هـەن کـە ناوهێنان و باسکردنیان لەهەندێك شوێندا بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ یان هەر دەربڕینێك, کە پەیوەندی پێیانـەوە هـەبێت لەلایـەن کۆمەڵەکـەوە قەدەغـەدەکرێت، کۆمەڵگـە چـەند زاراوەو دەربڕینێکـی تـر بۆهـەمان مەبەسـت بەکاردەهێنێت، کە بەشێوەیەکی ناڕاستـەوخۆ هـەمان مانـادەدەن, (محمـود سـعران ٧٧ : ١٩٥٨). بـۆ دەربڕینیـان جوانی دەربڕین بەکاردەهێنین. وەك (کەم ئەندام : خاوەن پێداویستی تایبەت / شێت : تەواو نییە / شـێرپەنجە

: دەردە پیسەکە...هتد.). واتە جوانی دەربڕین دەبێتە جێگرەوەی بابەتە تابووییەکان. (ناسکی ونەرم ونیانی لەگەڵ نیشاندانی ڕێزدا دوو هۆکاری کۆمەڵایەتین بۆ بەکارهێنانی جوانی دەربڕین). (Naoum ١٨:١٩٩٥)

ئەمەش ڕێگایەکە بۆ خۆ بەدور گرتن لە وتنی ڕاستەوخۆی تابۆکان. بۆنموونە کاتێك مامۆستا کۆئەندامی زاوزێ بۆخوێندکارەکان باس دەکات، ئەو کۆتبەندانە دەخرێنە سەر زمان و مامۆستا ناتوانێت هەموو شتێك بەڕاشکاوی باس بکات، ئەمەش بەپێی ڕەگەزی مامۆستاو خوێندکارەکان دەگۆڕێت، ئەگەر مامۆستا و خوێندکار هەمان ڕەگەز بن هەندێك لە تابۆ کان باس دەکرێن، چونکە لەوکاتەدا کە هەمان ڕەگەزبن ئاساییە ئەگەر هەندێك شت باسیش بکرێت، بۆنموونە ئەگەر هەردووکیان لەڕەگەزی مێ بن باس لەسوڕی مانگانەو مەمك بکرێت ئاساییە، بەڵام ئەگەر ڕەگەزی مامۆستاو خوێندکار جیاواز بوون، ئەوا بابەتەکان زۆربەیان دەبن بەتابۆ مامۆستا ناتوانێت باسیان بکات، یاخود ئەگەر خوێندکارەکان تێکەڵاوبوون ئەوا مامۆستا هەرشتێك بزانێت تابۆوە بەلایدا ناڕوات و باسی ناکات. هەندێکجار بۆهەندێك لەتابۆکان، جوانی دەربڕین بەکاردەهێنێت، وەك ئەوەی لەجیاتی ((گون : وەتە/ مەمك : سینگ)). ئەم جوانی دەربڕینانە زۆرجار واتای تابۆکە لەزمانێکی ترەوە دەهێنێ، چونکە کە لەزمانێکی ترەوە هێنای بەتابۆ دانانریت.

ئەنجام

١- شێوازەکانی پرسیاردانان و پرسیارکردنی مامۆستاو خوێندکار، دەکرێ لایەنی گریمانەی پێشەکی و لێکەوتەی مەعریفی پەیڕەو بکرێت بۆبەدەستهێنانی وەڵامی ڕاست، ئەمەش دەبێ مامۆستا لەپرسیارەکاندا هەندێ گریمانەی پێشەکی بخاتە ناوەڕۆکی پرسیارەکانەوە. جۆرەکانی تاقیکردنەوە, لەهەڵبژاردن و ڕاست و چەوت یەکێکە لەو جۆرە پرسیارانە.

٢- هاوتەریب لەگەڵ پرۆسەی پەروەردە و فێرکردن, خوێندکار ئاشنادەبێت بەکەلتورو داب و نەریتی نەتەوەکەی و لەپرۆسەی فێرکردن سودی لێدەبینێت و ئەم کەلتورەش لە لەناوچون دەپارێزێت, هەروها لەنەوەیەکیشەوە بۆنەوەیەکی تر دەگوازرێتەوە.

٣- دەکرێ هێزی ڕەانبێژی بکرێتە پێوانەیەکی دەستەبەرکراو کەتیایدا گفتوگۆی زانستی و بیرکردنەوەی زانستی لای منداڵ نەش و نمای پێبکرێت.

سەرچاوەکان

سەرچاوەکان بەزمانی کوردی

١- ئیبراهیم ناصر، ٢٠١٣، زانستی کۆمەڵناسی پەروەردەیی، و.دانا نادر محمد، چاپخانەی چوارچرا، چاپی یەکەم.

٢- ئەکبەر وەلەدبەگی, ٢٠٠٩، کۆمەڵناسی بۆژیان، و.خالید حسین پێنجوینی، لەبڵاوکراوەکانی خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما، جاپی یەکەم، سلێمانی .

٣- سمیر ابراهیم حسن، ٢٠١١، کەلتورو کۆمەڵگا، و. عبداللە محمود زنگەنە، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، کەرکوك.

٤- عبدالرحمن عەدەس و یوسف ئەلقەمی، ٢٠١٣، سایکۆلۆژیای پەروەردەیی (تیۆروپیادەکردنیسەرەکی)، و. سەلاح سعدی، چاپخانەی نارین، چاپی یەکەم.

٥- کریم شریف قەرەچەتانی، ٢٠٠٨، سایکۆلۆژیای پەروەردەیی، چاپخانەی پەیوەند، چاپی یەکەم، سلێمانی .

٦- محمد معروف فتاح. ٢٠١٠، لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان، کۆکردنەوەو ئامادەکردنی شیروان حسین خۆشناو و شێروان میرزا قادر،چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

٧- بێری یاسین حسین، ٢٠١٢، هەندێ لایەنی پڕاگماتیکی فراوان(ماکرۆپراگماتیك)لەزمانی کوردیدا،نامەی ماستەر کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین.

٨- شاخەوان جەلال فەرەج، ٢٠١١،تابوووەکنمونەیەکیپەیوەندینێوانزمانوکلتور،نامەیدکتۆرا،کۆلێژی زمان،زانکۆی سلێمانی.

٩- شیلان ڕحیم ئیبراهیم، ٢٠٠٤، شێوازی قسەکردنی ژن لەزمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی .

سەرچاوەکان بەزمانی عەرەبی

١٠- ابراهيم ناصر، ١٩٨٩، اسس التربية، دارعمان للتوزيع و لنشر، طبعة الثانية، عمان .

١١- جورج شهر، ١٩٧٢، الوعي التربوي ومستقبل البلاد العربي، مكتبة راس بيروت، طبعة الثانية، بيروت.

١٢- عاطف وصفي، ١٩٧٥، الانثروبولوجي االثقافية، مصرف دار المعارف.

١٣- فاضل محسن الازيرجاوي، ١٩٩١، اسس علمالنفس التربوي، جامعة الموصل .

١٤- غي روشية، ٢٠٠٢، مقدمة في علم الاجتماع العام، ت. مصطفى دندشلي، جزءالاول، مكتبة الفقية، بيروت.

١٥- رونية اوبير، ١٩٧٩، التربية العامة، ت. عبدالله عبدالدايم، دارالمعالم المرايين، طبعة الاولي، بيروت .

١٦- محمد محمد يونس، ٢٠٠٤، مقدمة في علمي الدلالة والتخاطب، دارالكتب الوطنية، طبعة الاولي، ليبيا.

١٧- محمود سعران، ١٩٥٨، اللغة و المجتمع، مطبعة الاهلية، بنغازي.

١٨- نايف خرما، ١٩٧٨، اضواء علي الدراسات اللغوية المعاصرة، عال مالمعرفة، الكويت .

سەرچاوەكان بەزمانی ئینگلیزی

19- Naoum,B.,A., 1995 ,euphemismin in arabic with reference to english, master, college of arts,unaversity of mosul.

20- Tannen,D., 1990 ,you just dont understand:women and men in conversation, newyork: ballanine books.

21- Tannen,D., 1998 ,the argument culture:moving from debate to dialogue, newyork: Random house.

ملخص البحث

هذا البحث الموسوم ب (التداولية و التربية و التعليم) ينقسم على عشرة محاور, حاولنا في هذا البحث ان نوضح ربط العلاقة التداولية وأثرها في عملية التربية والتعليم ونقل التراث من جيل لآخر, وكذلك سلطنا الضوء على ناحية القوة البلاغية للكلمة, وتطبيق المبدأ التعاون و عدم تطبيقها من قبل الطلبة والاساتذة, وربط اللغة بالجنس وماتؤول اليها.

Abstract

This study is titled (Pragmatics, Education and Teaching). It consists of ten sections that consider the role of pragmatics in the process of education and teaching as well as elaborate the process of cultural transmission from ancestors to their generations. Moreover, this study sheds light on the strength of the words in terms of their rhetoric, and illustrates the consequences of the adoption or the ignorance of the co-operational principles by both students and instructors to demonstrate how they associate language with its elements and consequences.